Сигн. I 30к04: 944

12. СОЦИЈАЛИСТИЧКА БИБЛИОТЕКА 12.

КАРЛ КАУЦКИ

КЛАСНЕ СУПРОТНОСТИ У ДОБА ФРАНЦУСКЕ РЕВОЛУЦИЈЕ

ПРЕВЕО С ДРУГОГА НЕМАЧКОГА ИЗДАЊА

ЗДРАВКО ТОДОРОВИЋ

Издање Социјалистичке
Књижаре. Београд, 1914.

Инв. бр. 90

ИНВ. БР. 16024

БЕОГРАД

НОВА ШТАМПАРИЈА САВЕ РАДЕНКОВИЋА И БРАТА

УСКОЧКА УЛИЦА БР. 12.

1914.

ПРЕДГОВОР ДРУГОМ ИЗДАЊУ.

Овај спис је пригодан рад. Он се најпре јавио 1889 као серија чланака у „Die Neue Zeit"-у, а затим као засебно издање приликом прославе стогодишњице почетка Велике Револуције, под насловом: Класне супротности 1789. године. Тај наслов је био изабран за тадашњи моменат, иначе он није одговарао сасвим садржини списа, јер класне супротности о којима се у њему говори нису само супротности 1789. године већ и супротности за све време револуције. Због тога сам у новом издању променио тај наслов, не мењајући садржину ни у колико.

Циљ коме је ова књижица требала да служи, нажалост, још ни данас није постао беспредметан; тај циљ био је, да се сузбије површно схватање материјалистичког схватања историје, т.ј. вулгарни марксизам који тада владаше.

Кад је 1883. покренут „Die Neue Zeit" материјалистичко схватање историје, као и марксизам уопште, и поред Комунистичкога Манифеста и Енгелсова „Антидиринга", беше чак и у социјалистичким круговима мало познато, а још мање усвојено. То јасно доказује научни реви немачке социјалне демократије од 1887. у коме се није могло наћи ни трага о материјалистичком схватању историје. Напротив, 1889. видимо да је то схватање продрло не само у немачкој већ и у целој интернационалној

социјалној демократији. Док су Енгелс и његови немачки пријатељи писали у његовом смислу у „Sozialdemocrat"-у и „Die Neue Zeit"-у, дотле су не мање у том правцу делали *Гед* и *Лафарг* у романским а *Акселрод* и *Плеханов* у словенским земљама.

Али млађе генерације партиске интелигенције усвајаху марксизам тако брзо и лако, да се то код многих нових привржeника није могло објаснити потпуним разумевањем те теорије. Ко хоће да схвати марксизам потпуно научно, ко хоће не само да се бори на терену признања класне борбе већ и да дође до научне самосталности, тај мора сасвим напустити традиционални научни начин мишљења и бити довољно упознат с најразличнијим областима знања, да се не би спотицао о буржоаску науку. Ко у томе није успео тај ће, ако хоће научно да ради на марксистичкој основи, врло лако пасти у вулгарни марксизам који му може бити довољан да популарише оно што су Маркс и Енгелс открили, али га издаје ако хоће да напусти колосек којим је ишао.

Реагирати на такав вулгарни марксизам који је владао 1889 а који је мислио да је нашао кључ свемудрости чим је сазнао да је друштвени развитак производ класних борби и да ће социјалистичко друштво произаћи из класне борбе између буржоазије и пролетаријата, — сузбити опасност да се марксизам сроза на чисту формулу и шаблон, том задатку, поред других радова, имао је да послужи и овај спис. Он је хтео да покаже колико је пуно гледиште које се добија применом принципа класне борбе у историји, и како има пуно проблема који се том приликом јављају. Он је хтео, при томе, да сузбије не само вулгарисање *теорије* већ и *праксе* класне борбе, показујући да се социјалистичка политика не сме задовољити тиме да уопште констатује класну супротност између Капитала и Рада, да она, напротив, мора испитивати у свима детаљима цео социјални организам, пошто под том

великом супротношћу постоји још безброј других у друштву, од мањега значаја, али се оне не смеју превидети, и њихово разумевање и искоришћавање може знатно олакшати и учинити много плоднијом пролетерску политику.

То су биле моје намере према вулгарном марксизму које сам нагласио у уводу.

Али, баш у време када се појавио овај спис, припремаше се већ побуна једнога дела вулгарних марксиста против марксизма — побуна „млађих" у Немачкој, Домеле Њувенијуса и Корнелисена у Холандији, који су сматрали за потребно да теорију класне борбе бране чак и од Енгелса који није добро разумео Маркса!

По смрти Енгелсовој ти елементи се даље развише; њима приђоше и остали вулгарни марксисти. Они сад, у времену просперитета и толеранције власти, нађоше длаку у марксизму како су га разумевали и окренуше се против истога онога вулгарнога марксизма који сами проповедаху као прави марксизам, као и против марксизма уопште, — с анархистичким или либералним аргументима. Они наиђоше на одобравање код оних елемената који су се још од почетка држали одбојно према марксизму.

С обзиром на то, главни задатак марксиста поста, у колико их сасвим не ангажова актуелна политика, да објасне и бране оно што је марксизам већ дао. А како тада наша партија тако огромно нарасте да су практични послови политичких и синдикалних организација и штампа апсорбовали цео подмладак интелигенције, јасно је да су снаге за даље научно развијање марксизма у том периоду морале бити јако ограничене.

I

УВОД

17. јуна 1789 године, под притиском револуционарнога времена у целој земљи, конституисали су се представници трећега сталежа у скупштини сталежа у Француској као национална скупштина и тим својим актом инагурисали ону џиновску социјалну катастрофу коју називамо великом револуцијом par exellence.

Ма колико велике и обимне беху наде које се везиваху за тај корак, стварни развитак их надмаши. Као кула од карата сруши се привидно још чврста грађа феудалне државе пред навалом масе; за неколико месеци беху разбијени сви окови који су везивали и готово давили Француску, млади џин новога начина производње доби ваздуха, светлости, сва средства да се развије. Пред ентузијазмом ослобођенога народа разби се сваки отпор: Француска, која под старим режимом беше ругло Европе, сада победоносно одоле удруженом нападу европских монархија које склопише савез са контрареволуцијом у унутрашњости републике. Ускоро застава револуције прође победоносно цео континент.

С друге стране пак, многа очекивања револуционара показаше се као празне илузије. И ако су сталешке привилегије биле укинуте, царство једнакости и братства не дође; избише нове класне супротности које у себи кријаху нове социјалне

борбе и преврате. Беда се не умањи, пролетеријат расташе али и експлаатација раднога народа расташе. Држава и друштво, који поникоше из револуције, не одговараху ни идеалу Монтескијевом, ни идеалу Жан Жак Русоа. Односи се показаше јачи од идеја.

Један историски догађај, као што је револуција, пружа, по себи се разуме, тако много страна да сви партиски правци — како они који имају потребе да је славе и хвале, тако и они који је исмевају, презиру или проклињу, — налазе у њој момената чије истицање одговара њиховом циљу.

Још је много лакше одређивати вредност револуције за партиске циљеве када се стане на становиште моралисања. Катастрофа, као што је револуција, пење до максимума страсти учесника. У свакој партији која у њој учествује налазимо примере најсимпатичнијих и највеличанственијих врлина, хероизма и самопожртвовања без упоређења, али и примере страховите грубости, свирепости, бескарактерности и грамживости. И онда је врло јевтино задовољство хвалити симпатичне црте једне стране а одвратне приписивати противницима.

Ма да је такав начин писања историје чудан, ипак су само неколико историчара француске револуције умели ослободити се тога. То је сасвим природно. Супротности које су се јавиле у њој нису још потпуно савладане; она сама створила је нове супротности које су се у њој први пут приметиле и од тада постале оштрије и јасније. Нема данас ниједне партије која, традицијом или симпатијама, сличношћу ситуације или циљева, не би имала извесне сродности ма с којим правцем у француској револуцији и због тога била склона да тај правац похвали а осуди његове противнике.

Међутим, француска револуција дала је повода схватачу историје која пружа могућности за објективно посматрање и те као и сваке друге историске појаве, тражећи покретну снагу историскога развитка, у крајњој линији, не у вољи људи, већ у односима који не зависе од њих, који чак владају њима.

Могли су историчари француске револуције представљати је колико хоће као дело филозофа: Волтера и Русоа, или говорника у националној скупштини: Мирабоа и Робеспјера, али они нису могли порећи тај факат: да је сукоб, који је довео до револуције, поникао из супротности прва два сталежа према трећем; они су видели да та супротност није била пролазна, случајна: како у скупштини сталежа 1789, она је тако исто дејствовала и раније, у скупштини 1614 године; — она је послужила као битни елемент историском развитку, наиме учвршћивању апсолутне монархије; они су, најзад, морали видети да је тај сукоб имао свој корен у *економским односима*.

Али, у већини излагања доба револуције класна борба се још не јавља као покретни моменат целога преображаја, већ само као једна епизода у борбама филозофа, говорника и државника, — као да ове не беху њен нужан резултат. Требало је силнога духовнога рада па да се увиди да је оно што је изгледало као епизода била покретна снага не само целе револуције већ и целога друштвеног развитка од појаве класних супротности.

Тако формирано материјалистичко схватање историје данас се још оспорава с многих страна. Али схватање: да је француска револуција резултат класне борбе трећега сталежа против прва два — већ одавно је признато као тачно; оно више није теорија одређена за стручњаке, оно је постало потпуно популарно, нарочито у немачкој радничкој класи. Задатак присталица тога схватања данас се мање састоји у томе да га бране колико у томе да га чувају од вулгаризирања.

Када се историски развитак сведе на класне борбе многи су склони да мисле да у друштву постоје само два логора, две класе које се узајамно

боре, две чврсте хомогене масе, реакционарна и революционарна, да „важи само тамо и овамо". Када би тако у ствари било, писање историје би било прилично лака ствар. Али односи нису тако прости. Друштво је — и све више постаје — необично компликован организам с најразличнијим класама и интересима који се према стицају прилика могу груписати у најразличније партије.

То важи данас, па то важи и за доба француске револуције.

II

Апсолутна монархија

Пре него што пређемо на посматрање класних супротности у великој револуцији морамо бацити један поглед на биће државе у којој су се развиле. Форма државе одређује методе и начине, којих се поједине класе лаћају да задовоље своје интересе, одређује форму класне борбе.

Форма француске државе од 1614 до 1789 беше апсолутна монархија, дакле таква државна форма која управо искључује сваку интензивну класну борбу под нормалним односима, јер забрањује сваку политичку делатност „поданика", форма која се не да трајно измирити са садашњим друштвом. Свака класна борба мора најзад постати политичка борба, свака револуционарна класа, ако нема политичких права, мора се борити да их добије.

Али с добијањем тих права не престају политичке борбе; напротив, оне тек од тада настају; то искуство је 1789 и доцније 1848 изненадило и уплашило многога идеолога.

Апсолутизам, т.ј. независност државне власти од владајућих класа, форма државе у којој државна власт није непосредно оруђе класне владавине, већ постоји привидно самостално над класама и партијама, може се само тамо створити где се поједине класе од меродавног утицаја у друштвеном

животу одржавају у равнотежи, тако да ниједна од њих није толико јака да узме државну власт у своје руке.

Под таквим околностима ова је у стању да сваку класу држи у шаху помоћу других, да их принуди на примирје, да обустави политичке борбе, да их све потчини себи.

Такво стање беше наступило у Француској у 17 веку. Феудални начин производње беше у распадању, а феудално племство које се наслањаше на велике поседе и стара црква беху изгубили способност да утврде своју сталну политичку егзистенцију према државној управи, иза које стајаху бујне новчане силе. Они посташе слугама краљевства, стубови апсолутизма. Све већи део племства одлазаше у редове дворскога племства, поста нека врста виших краљевских лакеја о чијем материјалном стању бриньаше се краљ. Од бране апсолутизму племство и с њим духовништво постајаху све више стубови његови. Моћ краљевства биваше у толико неограниченија, у колико беху већа средства силе која му стављаше на расположење нови начин производње.

У феудалном добу поједине области, које сачињаваху државу, беху економски готово сасвим самосталне, јер произвођаху сами скоро све што им је требало.

Из тога се разви и њихова политичка самосталност. Али производња еспапа и трговина доведоше те разне области у зависност од неколико или једног економског центра, а за економском централизацијом дође и политичка.

На место самоуправних органа провинција и општина дођоше органи централизоване државне управе, бирократија, која из дана у дан освајаше нове области, постајаше све круће дисциплинована и зависна од централне власти.

Поред бирократије разви се, из читавога низа узрока који такође стоје у вези с производњом

еспапа, а у које не можемо улазити јер би нас то далеко одвело, — *стајаћа војска*, потпуно зависна од државне власти, одређена пре свега да брани државу споља, али и да слама примењени оружани отпор против државне владе у унутрашњости земље.

Ове нове установе тражаху пак за своје издржавање новаца, много новаца; међутим моћ државне власти зависила је у крајњој линији од пореза имућних или радних држављана. Ако би они одрекли плаћање порезе, или га везали за извесне услове и у том успели, апсолутизму, пуној независности државне власти, одзвонило би. Али, докле год дотичне класе нису имале потребне снаге за отпор нити га њихови интереси чињаху преко нужним, власници су могли замишљати да држава служи њиховим личним интересима.

Држава поста прави домен владаоца, интерес монарха се изједначи с државним интересом. И у колико је јача и богатија држава, у толико јачи и богатији њен владар. Његов најважнији задатак поста сад тај: да се за материјално добро својих поданика брине исто толико колико и овчар за своје овце с којих хоће да скине вуну.

У колико више бирократија потискиваше раније форме самоуправе, у толико јаче и шире поста њено мешање у материјалне односе, у толико се ревносније стараше државна власт да потпомогне трговину, индустрију, и земљорадњу, да отклања, административним и другим реформама, сметње њиховом развитку и да штити класе које производе богаство од прекомернога притиска и малаксале експлоатације привилегисаних. У колико монархија постајаше апсолутнија у толико биваше већа њена тежња да буде „просвећена".

Ту страну монархије 18. века имају нарочито у виду сви они који хоће историјом да докажу да је „социјално краљевство", заштита слабих од јаких, старање за материјално благостање народа — „природни позив" монархије, позив који

је, нажалост, помрачио парламентаризам, стављајући на место владавине једнога монарха који стоји над партијама власт партија посебних интереса.

Господа која тако аргументишу заборављају ово двоје: прво, мешање апсолутних монарха 18 века у економске односе није имало за циљ заштиту *слабих* већ умножавање „националнога богаства", т. ј. производње еспапа.

А то пак у ствари није било ништа друго до потпомагање *капиталиста*, често пута непосредно: заштитним царинама, монополима, субвенцијама за њихова предузећа.

Па и посредне мере, као што су поправке школа, укидање личнога ропства (Leibeigenschaft) и остале, користиле су на крају крајева такође њима. Штитити и потпомагати слабе, ако то не обећава увећање „националнога богаства," па дакле и државних прихода, не падаше на ум ниједном монарху. О пролетаријату, радном као и лумпенпролетаријату, регенти 18 века водили су рачуна само у толико у колико су их полицески притискивали. Сељак и занатлија били су само у толико заштићени у колико је долазила у обзир њихова способност да плаћају порез. „Заштита слабих од јаких" у ствари поста потпомагање класе од које државна власт, и ако још не политички а оно у великој мери економски, беше зависна, — дакле потпомагање буржоазије.

Али монарси 18 века вукли су велике приходе не само из пореза у новцу већ и са свога поседа, које одговараше феудалном пореклу краљевства. Краљ по правилу беше (не узимајући у обзир цркву) највећи *великопоседник у земљи*, он то нарочито беше у Француској. „Ми не знамо тачно како је 1789 био подељен велики посед", вели Леонс де Лаверњ, „ми знамо само то да за краљеве домене има тачних података: да су они заједно с добрима општина заузимали петину земљишта

Француске".[1] Колики огромни простор заузимаху они, може се преставити када се зна да су само краљеве шуме за лов заузимале милиун јутара, област по обиму једнака отприлике великом херцоштву Олденбург.

Томе треба додати добра принчева краљевске породице која су, по Некеру, заузимала седмину Француске.

Као господар феудалних домена монарх, међутим, имађаше друге интересе него као господар највеће домене, државе.

Сам феудални господар, чији сродници и добри пријатељи сви, беху феудални господари, краљ је имао интереса да се најупорније држи феудалне експлоатације и феудалних привилегија и да се успротиви свима реформама које би их могле сузити. Као шеф феудалства он није гледао задатак државне управе у томе да што више потпомогне материјално благостање поданика, већ да их што више исцеди и да тај принос утроши у свом властитом интересу, у интересу свога двора, у интересу дворскога племенства. Као први међу привилегисаним он није употребљавао државну власт за то да „слабе", т. ј. непривилегисане штити од јаких, привилегисаних, већ за то да угуши и најмањи покушај слабих да се одбране од обести јаких.

Тако су у краљевству 18 века биле две душе, једна „просвећена", и друга пуна „предрасуда мрачнога Средњега Века". Дошавши до апсолутне власти на тај начин што су владајуће класе феудалнога начина производње, који је пропадао, и класе капиталистичког начина производње, које су напредовале, — што су племство и буржоизија били у равнотежи, краљ завлада формално обема тим класама, стајаше над њима, али би принуђен да преставља интересе и једне и друге стране. „Заштита

[1] L. de Lavergne: Economie rurale de la France depuis 1789. Париз 1866, стр. 49.

слабих од јаких" у ствари испаде на то да је апсолутизам, у колико у опште имађаше утицаја на економске односе, ниже народне класе потчинио не само беди фудалне већ и капиталистичке експлоатације, док најзад оне не почеше гледати у њему оваплоћење експлоатације уопште.

Али интереси племства и буржоазије беху толико супротни да их апсолутна монархија није могла потпуно измирити. Она није могла задовољити племство а да не увреди буржоазију, и обратно. Борбе између те две класе не престајаху потпуно ни под апсолутним режимом; али, докле постојаше равнотежно стање међу њима, докле буржоазија није могла ни помишљати на то да потчини себи државну власт, краљевство, — класна борба између виших слојева друштва, узимаше претежно форму утакмице разних фракција и котерија око монархове благонаклоности и претвори се у борбу у којој су, наравно, могли учествовати само врхови друштава, дворско племство и највиши црквени великодостојници, новчана аристократија, најистакнутији преставници бирократије и „интелигенције" и томе слично. Монарх је тада исто тако мало стајао над партијама као што је случај у једној парламентарној земљи. Разлика је само у томе што у апсолутној држави монарх постаје оруђе много ситнијих интереса чије су махинације и интриге којима се задобија његова милост много мизерније.

Због ове борбе клика око краљеве личности, која је растрзаше час на ову час на ону страну као Ахајци и Тројанци тело Патроклово, због расцепа које је краљевство 18 века још од почетка у себи носило, јер краљ беше једновремено на челу државне управе и на челу феудалног племства, — била је потребна нарочита бистрина и чврстина карактера државног поглавара, па да се у неколико одржи јединство у влади. Забуна је морала постати грозна чим би државно крмило дошло у руке кога по природи слабог карактера. Такав карактер

беше Луј XVI. Његов положај није олакшавао супротни карактер Марије Антоанете, његове супруге, чија је самовоља, њеном охолошћу, постала још убитачнијом. Она није ни слутила да има и других потреба осим дворских. У њеним је очима краљевство имало само један једини задатак: да занима двор и да га снабдева новцем. Видећемо сад шта је то значило.

III

Племство и духовништво

Ма да племства и духовништва беше[1] мало по броју, ипак је само један мали део њихов, никако већи, проводио у 18 веку онај бурни и луксузни живот, развио онај сјај и бесно расипање које се сматра као карактеристично обележје друштва привилегисаних пред револуцију. Само врхови племства и духовништва, господари огромних просторија земљишта, могли су допустити себи тај луксуз и то расипање, такмичити се међу собом у сјају својих салона, красотама својих гозби, величанствености својих грађевина, — једина утакмица која им остаде, — утакмица у областима где решава само лична делатност, племство беше одавно постало лењо и без карактера. Утакмица у томе, ко може да изда највише новца то ће рећи, ко ће примити највише новаца, одговараше карактеру производње еспапа која овлада највећим делом племства. Али оно се не беше прилагодило новом начину производње у толикој мери као н. пр. данашње племство. Оно брзо научи да троши новац, али да повећава приходе трговином с вуном, житом, ракијом и т. д. оно не знађаше толико као данашњи

[1] Тен цењаше број племића и духовних лица на отприлике 270.000. Племство је рачунао у 25.000—30.000 породица са 140.000 чланова, а клерус са 130.000, и то око 60.000 полова и викара, 23.000 калуђера и 37.000 калуђерица. (Taine, Les origines de la France contemporaine, I, 17, 527).

његови другови. Упућено на своје феудалне дохотке племство се брзо задужи. Кад је то био случај с високим племством, онда у толико пре са средњим и нижим! Било је чак многобројних племићских породица које са свога земљишта нису добијале годишње више од 50, шта више ни 25 ливара прихода! У колико беху сиромашнији у толико су више и неодољивије тражили од сељака. Али то није много помагало. Дугови су само привремено олакшавали положај, да после њих и због њих дође још тежа беда. Једину трајну помоћ у невољи пружаше држава; пљачкати њу постајаше све више главни посао племства; сва рентабилна звања која даваше краљ посташе његов плен. А како из године у годину расташе број пропалих или паду склоних племића морао се увећавати и број таквих звања; најзад су измишљани најсмешнији разлози да се једном племићу коме треба помоћи дâ право да експлоатише државу. Да се поред оскудних нису заборављали и моћни, такође задужени и похлапни високи племићи, јасно је као дан.

Звања у двору беху пре свега тражене синекуре. Она се најбоље награђиваху, за њих се тражило најмање знања и рада и беху непосредан извор свих повластица и уживања. На двору беше намештено око 15.000 лица, огромна већина само за то да с каквом титулом вуче доходак. Десетина државног прихода, преко 40 милиона ливара (што би данас отприлике изнело 100 милиона франака) морало се трошити на издржавање ове некорисне масе.

Али се племство није задовољило тим.

У државној администрацији било је разних врста чиновничких места. Једна су захтевала стручно образовање и много су ангажовала радну снагу. И она, на којима стварно лежаше државна управа, беху умерено награђена и давата грађанима. Поред њих било је положаја која су служила само „репрезентацији", чији су сопственици имали само тај

тешки задатак да забављају себе и своје другове. Та богато плаћена места била су резервисана за племство.[1]

При заузимању официрских места у војсци раније се у првом релу водило рачуна о заслузи. Под Лујом XIV било је и грађанских и племићских официра у војсци. Само у мирно доба последњи се претпостављаху. Али у колико племство постајаше жудније за каријером и тражаше више државне чинове, у толико се више стараше да за себе резервише виша официрска места. Подофицири, који су имали најтежу службу, могли су се регрутовати из „плебса" (простога света Пр. Пр.) Добро награђена места и места која не траже много труда, нарочито у мирно доба, ни знања — посташе привилегија племства. Официри су коштали годишње 46 милиона ливара, а војници су се морали задовољити са 41 милион. У колико биваше задуженије, у толико грчевитије чуваше племство привилегију официрских места.

На неколико година пре револуције (1781.) изађе краљев указ који задржава официрска места старом племству. Ко је хтео да буде официр, морао је да покаже у мушкој линији најмање четири племићска претка. Према томе, не само буржоазија, већ и ново племство, створено од пре једнога века, беше на тај начин искључено из официрскога сталежа. У цркви беху виша добро награђена места још од почетка или изриком резервисана племству, или пак, пошто је краљ вршио постављања, све више падаху у део племићима. Баш пред саму револуцију би и ту признато племићима искључиво право на добро плаћена места, ма да се то јавно не обзнани. 1500 богатих црквених имања, којима краљ

[1] По једној уредби од 1776 г. било је таквих места: 18 генерал-управника провинција са платом од по 60.000 ливара; 21 по 30.000; 114 управника по 8000—12000 ливара; 176 варошких командира од 2000—16000 ливара. Затим су 1788 створена 17 места врховних команданата варошн са сталним дохотком од 20.000—30.000 ливара и додатком за стан од 4000—6000 ливара месечно; сем тога и места подкоманданата,

располагаше, припадоше такође искључиво племству, као и епископски и архиепископски положаји. А, богами, ту је било и масних плата. 131 владика и архиепископа у Француској имали су скупа годишњи доходак од 14 милиона ливара, т.ј. 100.000 ливара на главу. Кардинал Роан, архиепископ штразбуршки, имао је као црквени поглавар преко милион ливара годишње! Зато је овај уважени пастир душа могао и допустити себи тај луксуз да купи једну дијамантску огрлицу за 1,400.000 ливара, у нади да њом задобије наклоност краљице Марије Антоанете.

Али и сва та тако богато награђена места у цркви, војсци, државној управи и на двору нису била довољна грамживом и задуженом племству. Све се више кидисавало на краља да из државне имовине да племству ванредне додатке; час да из новчаних неприлика ослободи овога племића, час да задовољи ћуд кога великог господина, или које велике даме.

Од 1774—1789 издато је из државне касе, на тај начин, на пензије, поклоне и томе слично 228 милиона ливара. Оба брата краљева „стекли" су, на тај начин, преко 14 милиона ливара. Министар финансија Калоне купио је за краљицу, на неколико година пре револуције, и поред колосалнога дефицита у државном буџету, замак Сен Клуд за уживање, за 15 милиона ливара, а Ранбује за краља за 14 милиона, јер овај није сматрао себе само као државнога поглавара, већ и као првога међу сопственицима земље и није се устезао да се као такав обогати о државном трошку.

Породица Полињак, која је уживала нарочиту наклоност Марије Антоанете, вукла је само пензије у суми од 700.000 ливара. Херцог Полињак добио је уз то и доживотну ренту од 120.000 ливара и поклон од 1.200.000 ливара — да купи себи добро.[1]

[1] Опширни податци о тим пензијама налазе се, између осталога, код Луја Блана: Histoire de la Révolution française, 3. књига, 5 гл: La livre rouge.

Ми смо говорили до сада о племству као о предузетнику тога организованога пљачкања државе и народа. Али то није сасвим тачно. Знатан део племства, додуше мањина, није учествовао у томе, већ се на то највећма револтирао.

То беху мањи и ситнији племићи заосталих области у којима се феудална привреда одржаваше у пуној снази, као нпр. у Бретањи и Вандеји. Тамо су феудални господари живели по старом начину по својим замковима; у место да иду у Париз и Версаљ, у средини својих сељака; сами беху само виши сељаци; сурови и необразовани али и снажни и пуни самопоуздања, они су лако задовољавали своје жеље које се поглавито простираху на то да се много и добро једе и пије. Без дугова, ненавикнути на велике трошкове, они немаћаху разлога да умножавају давања која им припадаху или да долазе до њих на безобзиран начин. Са својим сељацима стајаху добро. Сам заједнички живот под сличним околностима буди извесну симпатију. Феудални господар у заосталим пределима не беше још некорисни експлоататор и паразит као у напреднијим. У овим последњим краљевска бирократија узе на себе постепено све важније административне, полициске и судске функције које је некада вршио феудални господар. Оно што овом још преоста било је безначајно за ред и сигурност његове области; од средства да чува њено благостање племство поста средство да је експлоатише. Спахиски, феудални, судски и полициски чиновници нису имали плате. Напротив, они су морали да плаћају своја места; они су куповали допуштење да черупају потчињене свога господара.

Друкчије беше у старофеудалним крајевима. Господар имања је још управљао њим, бринуо се за путеве и сигурност у свом крају, решавао спорове међу својим потчињенима, кажњавао преступе и иступе. Он је, поред тога, вршио и ону стару функцију: да брани своје људе од спољњега непријатеља, — али не и од непријатељских војсака. Непријатељ, који се у тим пределима показивао с времена на време да их опљачка, беху порески чиновници краљеви; ми имамо примера да их је феудални господар терао ако је видео да „шарају“.

Ови племићи не беху никако расположени да се безусловно покоре краљевској власти. Дворско племство са својим присталицама у војсци, цркви и вишој бирократији имаћаше све разлоге да се заложи за јачање апсолутне власти краљеве. Оно што феудални господари не стигоше да на основу своје феудалне титуле исцеде сељаку, извукоше закупци порезе и краљеви чиновници, и то у толико више у колико биваше већа њихова моћ, у колико апсолутнија беше краљева власт. У колико неограниченије краљевство, у колико се самовољније и безобзирније могао пењати порески шраф, у толико се више могло узимати од државних прихода, који су имали да задовоље државне потребе, и трошити на његове креатуре.

То се не допадаше сеоском племству. На њ се није изливала милост двора нити му је она требала. Али у колико више порески шраф стезаше, у толико више осиромашаваху његови поданици, у толико више судска, административна и полициска власт прелазаше на краљеву бирократију, у толико више оно само губљаше у моћи и угледу у свом крају.

Сеоски племићи се не осећаху као дворски чанколизи краљевим лакејима, већ у правом феудалном духу као једнаки с њим. За њих беше, као у феудалном добу, краљ само највећи поседник међу поседницима, први међу равнима, који не сме вршити никакве промене у држави без њиховога одобрења; према њему се они упорно држаху наслеђених слобода и права, али без великог успеха. Они су имали у толико више разлога за то, јер се према рашћењу потреба државне благајне увођаху нови порези, који, насупрот њиховој ранијој привилегији да не

плаћају порез, погодише и племство, тако да су сеоски јункери морали примити на себе државне терете не користећи се повластицама које пружа државна власт. Због тога су они све јаче тражили штедњу у државном газдинству, реформе у финансијама, контролу њихову преко сталешкога представништва.

Тако видимо племство поцепано у две непријатељске фракције: на дворско племство и његове присталице које је обухватало сву високу и већину средње и ниже аристократије, и које се одлучно заузимаше за апсолутну власт краљевства, и сеоско племство које се састојало из средњега и нижега племства економски заосталих крајева, које живо захтеваше сазив сталешкога представништва ради контроле државне управе.

Ако се партије прошлости не цене по класним интересима које заступају већ по спољној сагласности њихових тенденција с модерним фразама, онда нам најзаосталији елементи Француске тога доба изгледају као „напредни," „либерални", јер на место апсолутне тежаху ограниченој монархији, слично трећем сталежу.

Међутим, нико није био толико непријатељски расположен према новим идејама и револуционарним класама као они.

Сеоско племство гајаше према буржоазији мржњу сељака према варошанима, човека натуралне привреде према човеку који ради с новцем, необразованога према образованом, наследника према новом потомку. Оно је отворено презираше, на сваком сусрету с њом, а то не беше сувише чест случај! С друге стране, варошко племство и један део буржоазије приближиваху се. Дворски аристократ понашаше се према кројачу и обућару великодушније од његовога друга са села. Занатлија сматраше за част да ради за високога господина, и жеља да му се рад плати изгледаше срамна дрскост. Сасвим друкчије стајаше са господом финансијерима, онима који су имали новац и с њим трговали. Они су имали у изобиљу онога што је племству највише требало, новац; од њих је зависило, у њиховој вољи беше да га учине банкротом, или да му продуже егзистенцију. Изузев неколико породица, сви дворски аристократи беху дужнички робови њихови, почев од краља па до пажа. Таквој господи се није смело прилазити охоло и дрско.

Луј XIV, охоли, „краљ сунце" једном је на очиглед целога двора поздравио Јевреј́ина Самуела Бернара као кнеза. Али то беше шестоструки милионар! Зар су онда краљеве слуге могле бити поносније од свога господара? Финансиски кругови постајаху све сличнији племству; они куповаху племићске титуле и племићска добра; многи осиромашио племић позлаћивао је свој зарђали грб браком с каквом богатом аристократкињом из тога најиовијега племства. Тешио се тиме да се најбоља њива мора с времена на време *ђубрити*. Од тада је племство збиља прилично дубоко пало у ђубре. Салони високих финансиских аристократа личаху све више на племићске салоне, а зближење обеју класа можда највише убрза то што су се налазиле у истом блату. Проститутке беху за веселе људе трећег сталежа исто тако јевтине као и за грофове, херцоге и владике. У јавним радњама нестајаше сталешких разлика, а двор француски личаше на то у великој мери. Ми смо већ видели како је један архиепископ покушао да дијамантима купи једну краљицу.

Разни писци (тако нпр. Бекл) гледали су у све већем мешању племића с новчаном аристократијом у Паризу резултат „демократскога духа" који је пре револуције био тобож у свима главама, ма којој класи припадале. Штета што се баш у исто то време на наваљивање тих „демократских" племенитих људи повећа број степени предака за официрски сталеж, црквена добра огласише искључивом апанажом племства и створише нове племићске

синекуре у бирократији. Не демократске идеје већ материјални интереси су, пооштравајући аристократску ексклузивност у погледу државних звања, знатно ослабили спољну одвојеност између старога и новога племства.

То „немање предрасуда“ код париског племства у области дружења зграњавало је сеоске племиће, а нарочито равнодушност у религији и моралу. Сеоски племић, који је још живео у старом феудалном механизму, чврсто се држао форме мишљења која му одговараше и религије својих предака. За париског племића, напротив, остатци феудализма беху само још средство да експлоатише и угњетава масе, другога смисла за своје функције он немађаше, од њих је у већини случајева задржо само титуле и приходе који им одговараху. С тога становишта он је посматрао и религију. Она је за њега који је живео у вароши, далеко од феудалних рушевина, била изгубила сваки значај, она му изгледаше само још добра за то, као и остали преостаци феудалнога времена, да масе одржава у покорности и експлоатише. За „глупи народ“ религија је у његовим очима била веома нужна, он не може без ње да постоји; али „просвећено“ племство могло јој се и ругати. Напоредо са развитком слободних мислилаца у племићским салонима ишло је пропадање старих обичаја којима већ беше избијена материјална подлога. За старога феудалнога спахију домазлук и особине домаћице беху од највећега значаја, ако газдинство није уређено и не стоји чврсто кочи се цео механизам производње. Ту беху нужни чврст брак и строга породична дисциплина. За дворјанина, који није имао шта друго да ради него да се занима и расипа новац, брак и породица беху готово излишни; они добише досадне форме које се до душе споља поштоваху јер се морало имати законитих наследника, али се ни њих није строго држало. Како су краљеви предњачили племству у погледу „слободне љубави“.

познато је, те се ми овде не морамо упуштати да то изближе изнесемо.

Сеоско племство, наравно, бунило се против тога као год и против експлоатисања државних финансија од стране дворског племства, док су државни племићи пребацивали сеоским суровост, незнање и непокорност. Обе стране једна према другој држале су се крајње непријатељски.

Али поред ове две партије племића било је и племића који су прешли непријатељу и сузбијали феудални систем из основа. Нарочито у редовима нижега финансиски упропашћенога племства налазимо много њих којима не би обећана црквена каријера, који не беху способни за ратну службу, који на двору не напредоваху или падоше у немилост; најзад било је и људи који су се исто тако гадили трулежи дворског племства као и суровости и ограничености сеоских племића, који су признавали слом владајућег система за неизбежан и које је беда маса испуњавала дубоким сажаљењем. Они стадоше на страну трећега сталежа, удружише се с његовом интелигенцијом, његовим књижевницима памфлетистима, новинарима који постајаху све моћнији у колико расташе значај трећег сталежа. То беху најинтелигентнији, најенергичнији, најнеустрашимији и најкарактернији чланови аристократије; они се окупише око трећега сталежа, најпре прилажаху му усамљени, и кад би одлучена његова победа, они прићоше гомилама и ослабише своју класу најосетније баш онда када је била потребна концентрација свих њених снага да би се пропаст бар одложила.

У истом моменту изневерише и оба она стуба, на које се стари режим најсигурније наслањаше, *духовништво и војска.*

У обема установама беху, као што рекосмо, виша места резервисана племству; трећи сталеж пак лифероваше подофицире и попове којима, сваком у свом делокругу рада, беше стављен исти за-

датак: да од људи који су под њиховим утицајем направе безвољне машине које ће без свести и протеста слушати заповести одозго. Али баш они који су имали да створе и рукују оруђем владајућих класа и сами припадаху експлоатисанима.

Црква беше огромно богата: петина земљишта у Француске припадаше само њој, и то најплоднија земља, најбоље обрађена петина чија је вредност релативно далеко премашала вредност остале земље.

Вредност црквених добара ценила се на 4000 милиона ливара,[1] њихов доходак на стотине милиона. Поред тога десетак је доносио клерусу (цркви и свештеницима) још 123 милиона ливара годишње. Од тих циновских доходака, не узимајући у обзир приходе од покретне имовине разних црквених корпорација, лавовски део припадао је високим великодостојницима и манастирима;[2] међутим попови живљаху у бедној сиромаштини у јадним јазбинама, често близу смрти од глади.

Па ипак они вршаху све функције које цркви беху још остале, и ако ни по чему нису могли рећи да припадају привилегисаном сталежу.

Везани породичним односима за трећи сталеж, без икаквога изгледа да напредују, сиромашни, оптерећени радом, живећи у бедном становништву, они су требали да му улију дужност безусловне послушности према оним штетним лоповима који су крали јавно а њега награђивали само гажењем; требали су да појачају експлоатацију народа коме се одузимаше и последње што је имао, експлоатацију

[1] 1791 године ценио је посланик Амело вредност продатих или за продају одређених црквених имања, без шума, на 3700 милиона.

[2] 399 фратара (Prämonstratenser) цењаху свој годишњи приход на више од једнога милиона; бенедиктинци из Клуција, њих 298 на броју, вукли су годишње 1,800.000 ливара, они из Сен Мора, 1772 на броју, имали су чистога прихода око 8,000.000, поред онога што је припадало њиховим титулама и рангу на који је падало годишње исто толико.

своје браће и очева, у корист охолих распикућа који су својим љубазницама бацали у крило плодове рада хиљадама руку.

И зар су подофицири у војсци требали допустити да их вечито без награде и изгледа деру племићски жутокљунци и будале које нису нимало разумевале службу нити су се о њој старали, а да они све више раде најважније и најнапорније послове?

У колико више расташе племићска дрскост и грамзивост, у колико искључивије аристократи добијаху и чуваху добре положаје у војсци и цркви, у толико више се приближаваху подофици и попови трећем сталежу. Власници не опажаху тај развитак, благодарећи дужности неме послушности која беше наметнута потчињеним у војсци и цркви, али у толико жешће се осетише погођени када се у одлучном и најпотребнијем моменту помоћне трупе њихове окренуше против њих.

У скупштини сталежа од 1789 беше у почетку најважније питање хоће ли се гласати по главама или по сталежима. Трећи сталеж тражаше прво, јер број његових преставника беше јак колико број оба друга сталежа. Племство пак мишљаше да помоћу свештенства завлада скупштином, ако се буде гласало по сталежима.

У тој борби свештенство остави племство на цедилу.

Међу његовим представницима било је 48 архиепископа и владика и 35 игумана и протиних намесника, и уз њих 208 попова. Али ови у великој већини приђоше трећем сталежу и тиме знатно допринеше да продре гласање по главама.

Војска је требала да поправи пораз племства. Двор предузе опсежне војничке мере у Версању и Паризу, које наговештаваху државни удар. Ако се победи Париз онда се надало да ће се лако бити готов с националном скупштином у коју се беше претворила скупштина сталежа. Отпуштањем популарнога министра Некера устанак лако би иза-

зван (12 јула). Али он се није могао свршити у корист двора. Француска гарда пређе народу, друге регименте одрекоше да пуцају, официри их морадоше вратити, да не би гледали њихово одвајање ка народу. Али народ, да би се заштитио од даљих насиља, не умири се. Он се наоружа 13 јула и када се 14 јула распрострe вест да је предграђе Сен-Антоан доведено у опасност топовима са Бастиље и да истовремено марширају свеже трупе из Сен-Дени, народ и француска гарда заједно освојише мрску тврђаву. Одвајање попова и гарде су два решавајућа момента у француској револуцији. Тако видимо поцепану и разбијену сву реакционарну масу: племство, цркву и војску, када је планула револуција. Један део непоуздан, други отворено на страни непријатеља, трећи реакционаран али противник апсолутне монархије, тражећи реформе у финансијама, четврти „просвећен" али дубоко заплетен у злоупотребе владајућега система које посташе услов његовога опстанка, тако да свака финансиска реформа значаше за њ смртну пресуду; један опет део, држећи се чврсто својих привилегија смео и енергичан али глуп, посељачен, неспособан за државну управу; други пак део образован, упознат са државним потребама, али колебљив и без карактера. Један део слаб и плашљив, склон концесијама, други охол и насилнички; све те супротности у узајамној живој борби, окривљујући једна другу што се тако далеко отишло; а двор, жртва тих утицаја, час под владом једних, час других, данас насиљем ствара огорчење, сутра кукавичлуком прави себе презривим; — ето, то је слика стања које је владало у почетку револуције.

IV

Чиновничко племство

Особиту средину између оба прва сталежа и трећега сталежа заузимаху органи *државне управе*

Једним делом беху се одржали још органи старе, феудалне управе, лишени својих битних функција али не и доходака. Како та места беху најизврснија средства да се пљачка држава у корист феудалног племства, она се никако не укидаху у оној мери у којој постајаху излишна. Напротив, баш најлукративнија и најизлишнија од њих, као што смо видели, беху у току 18 века још умножена.

Поред тих некорисних органа морали су се стварати и други у правди, полицији и пореском систему, који боље одговараху новој монархији. Стварало се све више чиновничких места, а краљ је постављао чиновнике. Али у почетку они беху од краља само незнатно или чак никако награђени и беху упућени на порезе и узгредне дохотке; тиме је становништво плаћало њихове функције. И у колико расташе делокруг звања у толико растаху и њихови дохотци; због тога, за краљеве који се стално налажаху у новчаној оскудици, било је пробитачно да звања, која дају добре приходе, просто не дају већ да их *продају*. Још у 15 веку отпоче у Француској та пракса и одомаћи се брзо као једно од помоћних средстава краљева да дођу до новаца. Ради тога државна звања се брзо умножаваху. Не само управе еснафа и других корпорација, већ и саме занатлије посташе државни чиновници који су морали плаћати свој положај ако њихов еснаф није био довољно богат да им искупи самосталност; одузимала се и варошима њихова аутономија, да би се, ако се великим новцем опет не искупе, варошка звања и достојанства учинила државним, наравно на рачун варошкога становништва од кога су она вукла своје приходе. Али то не би довољно да се учини крај вечитој новчаној оскудици монарха, те се, најпосле, измишљаху и продаваху најапсурднија звања које становништво беше обавезно да издржава. Тако н. пр. последњих година Луја XIV беху створена ова нова „звања":

надзорник перика, надгледач свиња и прасади, бројач сена, надзорник слагања дрва, загледач свежега и пробач сланога кајмака и т. д. Од 1701—1715 краљ је узео за продају нових звања 542 милиона ливара. Није се питало ко је и шта је купац. Благајници војске куповали су места оних који су их требали контролисати и тако се ослобођаваху сваке контроле.

С таквим чиновништвом није се могло дуго владати у једној великој модерној држави. У њој се разви један нови чиновнички слој, строго централизована и од краља потпуно зависна бирократија која све више замењиваше не само функције феудалних управних органа већ и функције купљених звања, али се ипак не смањи њен број нити експлоатација која се вршила помоћу ње.

Међутим, куповина звања разви нову аристократију. Ослобођена порезе и снадбевена другим привилегијама, најважнија од њих постајаху, за извесну суму *наследна* и доношаху племићски ранг. Она створише племство службенога плашта (noblesse de robe) насупрот старом феудалном племству, племству мача (noblesse de l' épée). Економски независно од краља, то ново племство показа се врло непокорно, често непокорније од старога племства.

На челу те чиновничке аристократије стајаху *парламенти*, како се тада зваху највиши судови.

Капиталистички начин производње, који се развијао, учинио је нарочито важном и неопходном класу правника. У колико више производња еспапа постајаше владајућа форма производње, у толико многобројнији и сложенији беху уговори између појединих сопственика еспапа, у толико спорнији односи који отуда никоше. Феудално право и феудално судство стајаху немоћни према тим односима; ови тражаху ново право и у почетку се покуша да се оно развије из канонскога права, али се његов најповољнији основ ускоро нађе у римском праву.

Нови односи тражаху и људе који ће се целога живота посветити том задатку: да се оријентишу у лавиринту новога права. Класа *правника*, судија и адвоката, порасте и поста толико угледна колико и неопходна. Обустава рада с њихове стране загрозила би свој трговини и укочила промет.

Природно је, највиши судови су уживали нарочити углед. Тај углед се још знатно увећавао њиховим политичким положајем. Француски краљеви гледаху у парламентима, који се регрутоваху из трећега сталежа и сујаху на основу једнога апсолутизму повољнога права, римскога права, — згодно оруђе да сломе отпор феудалног племства и проширивaху тога ради њихова права и њихову моћ у току 14. и 15. века. Али могућност да се купе парламентарна звања, која наступи у 16. веку, и економска самосталност парламента чија важност за цео социјални и политички живот све више расташе, чији чланови постајаху све богатији, благодарећи масним приходима који се видно умножаваху — доведоше дотле да се судови, који су до својих права дошли као оруђе апсолутизма, најзад усудише да употребе своју моћ за заштиту своје самосталности и својих привилегија од самога апсолутнога краљевства, и то баш онда када би срушена свака друга његова брана, те изгледаше свемоћно.

Па ипак, све ове околности не изгледају нам довољне да објасне силну улогу коју је од 16. до 18. века играо најстарији парламент, париски парламент. Ту улогу не објашњава ни његова старост ни његов ранг, већ само та околност што је управо био париски парламент који је још у ратовима против Хугенота показао да га ни један краљ не сме непоштовати а да зато не буде кажњен. И у моћи јавнога мњења у Паризу лежаше великим делом моћ тамошњег парламента. Али баш стога он је морао чинити концесије том мишљењу, морао је своје држање тако подешавати да нађе на доца-

дање Парижана. То је одвело значајним резултатима.

Сасвим је природно што чиновници од краља економски независни беху не само непокорни већ и у вршењу своје дужности имађаху у очима, по правилу, само своју личну корист. Ни страх од збацивања ни нада на унапређење или ма какав интерес у њиховој области, ништа на њих није утицало. Они се нису задовољавали својим редовним приходима, већ су их повећавали злоупотребом своје власти где год се то могло. Порески чиновници крађаху фискус (државну касу), опраштаху порез богатима и тиме искупљиваху њихову наклоност, а дефицит покриваху у толико жешћим цеђењем цена сиромашних људи. Правда се могла купити, полиција такође; хаос, несигурност и корупција владаху у свима областима државне управе.

Парламенти стајаху на челу чиновничкога племства, те у њима, према томе, и корупција беше највише развијена. Подмитљивост, грамживост и грубост цветаху у њиховој средини исто тако као и аристократска сујета и фанатична мржња на све новине које су доводиле у опасност њихове привилегије, — особине које им у 18 веку навукоше непријатељство напредних и честитих елемената и многобројне моралне осуде. — *Волтер* се енергично борио против „убица Каласа, Лабара и Лалија", а, „Успомене" које објави Бомарше 1774, описаше потпуно корупцију тадашњега правосуђа.

Због те корупције, а да би могао очувати своје привилегије, меродавни париски парламент морао је сачувати наклоност Паримана; морао је у Паризу одомаћене пароле учинити својим. Заједно с Париманима и побуњеним делом аристократије попеше се чланови парламента 1748 године, у покрету против фронде, (кулука свих врста Пр. Пр.) на барикаде; у сагласности с Парижанима париски парламенат се изјасни против „деспотизма" министра Луја XVI а за „право самоопределења и слободу нације", којом приликом себе самога обележи као једино позвано народно представништво.

Од многих необичних појава предреволуционарне Француске нису ни најмање чудноватe парламенти који се ангажоваху за народна права да би одржали своје привилегије које им обезбеђиваху експлоатацију народа.

V

Побуна привилегисаних

Борба између парламента као поборника чиновничког племства и круто централизоване државне управе прошири се у борбу свих привилегисаних против ње, против апсолутнога краљевства, у борбу која се водила не само у форми дворских интрига о којима народ ништа није знао ма колики већ расцеп постојао, већ у борбу која је апеловала на класне другове ван двора и увукла масу у свој домашај.

Најзначајнији од тих покрета беше у прошлој глави већ споменута: „Фронда". Она је била у првој половини 17 века када племство још имађаше самосвести и снаге. Сличан покрет десио се и у последњој четвртини 18 века. Покрет од 1648 заврши се новим јачањем апсолутизма. Покрет који отпоче 1787. заврши се победом трећега сталежа, изроди велику револуцију.

У 2. глави ми смо већ указали на колебљиво држање Луја XVI.

Ако је он био најкласичнији представник двојаке душе апсолутне монархије 18 века, те обе њене стране нашле су, под његовом владом, и најкласичнијега израза у *Таргоу* и *Калону*. Први, исто тако дубок мислилац као и велики карактер, покушао је као министар да државну власт стави у службу помагања економскога развитка, да му отклони сметње и спроведе оно што су теоретичари сматрали за неопходно нужно за одржање државе и друштва. Он није допуштао да се државна управа

злоупотребљује као орган експлоатације државе у интересу дворског племства. Он је укинуо фронду, унутрашње царине, еснафе и индустрију ослободио притиска правилника. Он је хтео племство и духовништво да оптерети порезима као што је и трећи сталеж био оптерећен, и да издавање државних прихода подвргне контроли сталешке скупштине. То беху неподношљива мешања у „света права". Заведен краљицом, господар привилегисаних експлоататора уста против тога министра реформама и Тирго подлеже бури од 1776.

После читавога низа експеримената, покушаја да се кожа опере али да се не окваси, краљ позва *Калона* на државну крму (1783). То беше човек по краљичином срцу; површан али извежбан и безочан швиндлер; он заступаше правило да се дворском племству, које постајаше све ненаситије, жртвују не само садашњи већ и будући приходи државе, да му се допусти да не само пљачка њене финансије у моменту већ и њен кредит. Зајам за зајмом низаше се; за три године, колико је био министар, испумпао је за државну касу 650 милиона ливара (тачни подаци код Луја Блана I 233), сума огромна за тадашње односе. И готово све то прогутао је двор, краљ, краљица и њени љубимци „Када видех да је све пружило своју руку подметнух и ја мој шешир", вели један принц који описује тадашње прилике. И збиља, двор пливаше у задовољству, а нико не подиже свој глас који би га опоменуо куда тај безумни живот мора одвести; Луј XVI изјави своје изванредно задовољство са министром финансија који је своју делатност отпочео тим — то је карактеристично — што му је краљ исплатио дугове у суми од 230.000 ливара. Све се на двору чудило како је тај велики човек лако и брзо успео да реши „социјално питање."

Безумни живот двора успео је, наравно, да убрза пад целога система. После три године беснога расипања Калон заврши своју досетку; годишњи

дефицит се попе на 140 милиона ливара, и сам Калон би принуђен да призна да се банкротство, које је претило одмах да наступи, не може више одложити никаквим зајмом, већ само повећањем прихода и смањивањем расхода државних, што је пак било могућно само на рачун привилегисаних. Од народа се није могло више ништа исцедити.

Кад је Калон саопштио то нотаблима[1] које је сазвао (1787) одговорило му се бесним гњевом из редова привилегисаних, гњевом не на бестидност с којом је Калон дотле газдовао, већом на то што се том газдовању примиче крај, јер је постало немогуће наставити га. Калон паде, али кад његови последници морадоше повећати прирезе на привилегисане, тако да они дођоше до уверења да им краљевство није у стању да и на даље обезбеди експлоатацију Француске у дотадашњој мери, они се дигоше против самог краљевства. Невероватно али истинито: племство, свештенство, парламенти и сви привилегисани чији положај беше сасвим пољуљан и који једино свој опстанак гледаху у краљевству, устадоше да сами поткопају његов опстанак. Толика жудња за пљачком може, у очи пропасти, да направи слепом једну класу која се преживела, и она сама све чини да је убрза.

Привилегисани нису ни слутили колико су се друштвени односи силно изменили, они су мислили да ови стоје као и раније када су они пркосили краљу и трећем сталежу, и стога бурно тражаху да се понова сазове скупштина сталежа као она из 1614. Они, које је штитила само краљевска власт, хтели су сада својом снагом да одрже своје привилегије, своју експлоатацију. У моменту када су привилегисани требали да буду најтешње спојени,

[1] Кад је први зајам који је Калон закључио услед његових швиндлерских обећања био уписан у већој мери него што је било обвезника, један високи господин говорио је: „Ја сам знао да ће Калон спасти државу, али нисам никада мислио да ће му то тако брзо поћи за руком."

зато што им је претила највећа опасност, изби побуна у њиховој средини — због поделе плена!

Заслепљени бесом, привилегисани се отискоше на револуционарну стазу. — Парламенти обуставише сваки рад у мају 1788; духовништво одрече сваки свој порез у корист државе докле се не сазва скупштина сталежа; племство се с оружјем диже, и у провинцијама и у Дофине, Бретањи, Провансу, Фландрији и Лангедоку дође до озбиљних немира.

Што је трећи сталеж у тим покретима све више учествовао и слагао се с њим у захтеву да се сазове скупштина сталежа — привилегисане није забрињавало; краљевство је показало да је више немогуће да буде само уточиште експлоатације, краљевство је било дакле непријатељ, срушити апсолутну власт монархову поста задатак привилегисаних. Трећи сталеж они толико презираху да га се не бојаху. Ко ће се плашити глупих сељака, обућара и кројача и шаке адвоката?

Одолети удруженој навали свих сталежа монархистичка државна власт не беше дорасла. Она је морала сазвати скупштину сталежа, и ова се отвори 5 маја 1789; од тада се обично датира почетак револуције. Вредно је напоменути да су покрети против апсолутне краљевске власти још раније почели, да су *привилегисани* дали први импулс и изазвали онај покрет који се завршио њиховом сопственом пропашћу и да су они изнудили сазив оне скупштине којој би суђено да запечати њихов пад.

До душе, непријатељска браћа: племство и краљевство опет се удружише, привилегисани се опет скупише око монарха када приметише како је против њих расположење народа, расположење посланика трећега сталежа. Али то већ беше сувише доцкан.

VI

Буржоазија

Исто тако поцепан као и оба прва сталежа показа се и трећи сталеж. Данас је ушло у моду обележавати капиталистичку класу као трећи сталеж, којој стоји насупрот пролетаријат као четврти сталеж.[1] Без обзира на то што је модерни најамни пролетаријат *класа* а не *сталеж*, један друштвени слој који се од других слојева одваја нарочитом економском ситуацијом а не нарочитим правним установама, без обзира на то, несигурно је говорити и о неком четвртом сталежу просто зато што је пролетаријат тада био у утроби трећега сталежа. Овај је обухватао све становништво које не припадаше првим двама сталежима; не само капиталисте већ и занатлије, сељаке и пролетере. Какву је шарену масу представљао трећи сталеж, може се лако замислити. У његовој средини ми налазимо најоштрије супротности, с најразличитијим

[1] Представа четвртога сталежа јавља се већ рано у револуцији, али се под тим именом ретко разуме радничка класа. Енгелс ми је саопштио о томе ове интересантне податке из руске књиге *Карејева* „Сељаци и сељачко питање у Француској у последњој четвртини 18 века", Москва 1879, стр. 327, коју нисам имао при руци: Још 25 априла 1789 излиже *Дифурнија де Вилијера*. „Cahier du quatrième ordre, celui de pauvres journaliers, des infirmes, des indigents etc., l'ordre des infortunes. (Захтеви и жалбе четвртога сталежа, сталежа безимућних надничара, неспособних за рад сиромашних и т. д., сталежа несрећника.) Обично се под четвртим сталежом разумеју сељаци. Нпр. *Ноалијак*: Le plus fort des pamphlets. L'ordre des Paysans aux Etats généraux. (Најјача брошура. Сељачки сталеж у скупштини сталежа.) 26 фебруара 1780. На страни 9 вели се у тој брожури: „Узмимо из шведскога устава четири сталежа". *Бартју*, Lettre d'un paysan à son curé sur une nouvelle manière de tenir les Etats généraux. (Писмо једног сељака своме попу о новом начину одржања скупштине сталежа.), *Карпрувил*, 1789, стр. 7: „Ја сам слушао да се у једној северној земљи... пушта сталеж сељака на скупштину сталежа". Али има и других схватања четвртога сталежа. Једна брошура говори о трговцима као о четвртом сталежу, друга о чиновницима и т. д.

циљевима и најразличитијим борбеним средствима. О каквој једноставној класној борби ту не може бити речи.

Класа која се данас претежно сматра као трећи сталеж, класа капиталиста, не чињаше тада збијену фалангу.

На челу њеном стајаше новчани капитал. Као најважнији државни повериоц он је свакако имао разлога да наваљује да се донесу реформе које би државу сачувале од банкротства, повећале њене приходе и смањиле њене издатке. Али те реформе је требало извести по познатом принципу: „Опери ми кожу али је не окваси". Отуда господа финансијери имађаху све разлоге да буду непријатељски расположени према каквој дубљој финансиској или пак социјалној реформи.

Већина њих имала је велика феудална добра и племићску титулу, и нису хтели да се радо одрекну привилегија и доходака које су оне собом доносиле. С друге стране, нису имали интереса да се одрже привилегије које има сваки повериоц, наиме: да му не пропадне његов дужник. А они беху не само повериоци краљева већ и задуженога племства. Економи су доказивали да ће се повећати принос земљишта ако се буде обрађивало по чисто капиталистичким принципима на место полуфеудалних принципа. За извршење прелаза ка чисто капиталистичкој пољопривреди био је потребан известан капитал, ради набавке стоке, алата, ради подизања потребних зграда и т. д. Врло мало племића је имало тај капитал. Укидање феудалних дажбина прећаше им банкротством. Њихови повериоци пак нису имали интереса да на томе раде.

Па и социјално, као што смо видели, племство и новчани капитал се све тешње спајаху. Свака финансиска реформа имала је да замени пореске закупце државном режијом. Читав низ најважнијих државних прихода, као порез на со (gabelle) порез на пиће (aides), царине, монопол дувана,

и т. д... беху *давати под закуп*. Закупци су плаћали за то држави (последњих година у очи револуције) 166 милиона ливара, а од народа су цедили можда два пута више. Закуп порезе беше најиздашнија метода да се народ експлоатише, и како би је се онда господа финансијери (банкари и зеленаши) могли драговољно одрећи. Најмање се могло очекивати од њих да устану против ње.

Они, исто тако, нису имали интереса да нестане дефицита, па с тим да се обустави и задуживање државе. Од државних обвезница они су за себе задржали само један део. Већи део су морали утрапити „публици" по скупе новце, средњим и мањим капиталистима, нарочито рентијерима. Према томе *ризик*, при примању једнога зајма, финансијери су сваљивали на леђа других, а *профит*, који добијаху из његовога закључења, било непосредно било посредно, експлоатацијом државе и публике, беше огроман. Сваки нови зајам значаше богату жетву за финансијере. Њима ништа непријатније није могло бити него буџет без дефицита, услед чега би било излишно закључивати нове зајмове.

Под тим околностима није никакво чудо што су симпатије новчане аристократије као класе биле на страни старога режима, државе превилегисаних. Истина, она тражаше реформе, али ко их није тражио у очи револуције! Најзатуканији аристократ био је тада уверен да је постојеће стање несносно и да су реформе нужне; незадовољство с тим стањем беше опште; али свака класа је хтела реформе које јој не би донеле жртве већ користи.

Међутим, новчани капитал је, и против своје воље, дејствовао као моћан политички агитатор, као средство да се мирољубиви грађани учине политичарима и сањалицама слободе. Он беше канал кроз који све више државних обвезница допираше у народ, кроз који су протицали скупљени мали и средњи капитали у форми зајмова који су се све брже низали један за другим да изчезну

тамо у пространим џеповима дворана, и не напунивши их, јер сви беху јако продрти. Мали и средњи капиталисти постајаху све више, на тај начин, државни повериоци. Та врста буржоазије је по правилу за сваку владу врло наивна. Филистар сматра политику за вештину која не даје хлеба, која му ништа не доноси а кошта га у новцу и времену. Он се држи онога принципа, да сваки треба да остане при своме послу а влада да се остави краљу. У апсолутној држави с израђеном полициском шпијунажом, каква беше стара Француска у којој се учешће грађана у политици сматраше још и као нека врста злочина, одвратност филистра да води рачуна о томе шта се збива ван његова четири зида беше још већа.

Али се то измени када он поста поверилац државе и поче да размишља о могућности њенога банкротства. Сада политика није више вештина од које се не живи, она поста важна пословна ствар. Мали и средњи буржоа намах се заинтересова свима питањима државне управе, и како није било тешко увидети да привилегије прва два сталежа носе главну кривицу за рђаво стање државних финансија, јер лавовски део државних прихода падаше у њихов џеп а сами ништа не даваху држави, он поста опозиционар који неће да зна за привилегије и тражи слободу и једнакост.

Не само као државни поверилац већ и као трговац или индустријалац мораде окренути фронт против државе привилегисаних.

Због тога што су виша места у војсци и флоти давата племству које пропадаше и морално и физички, ослаби оружје Француске. У току целога 18 века Француска није завршила ни један рат без неповољних трговинских услова и губитка драгоцених колонија; то показују н. пр. Утрешки мир (1718). Ахенски (1748), Париски (1763) Версањски (1783). А срећна спољна полика беше један од најважнијих услова за напредак спољне трговине.

Трговину у унутрашњости спречаваху феудалне преграде. Неке провинције беху државе за себе, у многом погледу са својим правом, својом управом, одвојене царинским границама од других делова државе. Сем тога, постојале су таксе и право на држање вашара, — што је зависило од феудалних господара, — мостарина и друмарина и т. д.; све то готово је онемогућавало саобраћај у унутрашњости. Роба, која је долазила из Јапана или Кине, била је због транспорта преко далеких и бурних мора на којима су врвели пирати, скупља само три до четири пута. Међутим, једна количина вина која се транспортовала из Орлеана у Нормандију, бивала је најмање *20 пута* скупља, услед многих такса и царина које су се на њеном путу наплаћивале.[1] И баш трговина с вином, једна од најважнијих трговинских грана Француске, била је нарочито оптерећена и отежана. Тако н.пр. сопственици винограда у округу Бордо имали су право да забране продају свакога вина у тој вароши ако није из њихових винограда. Тако је вином богатим крајевима Лангедока, Перигора, Аженоа и Керсиа, чије су се воде сливале под зидове Бордоа, било немогућно да продаду своје производе због сопственика винограда у Бордоу.

Уз то још саобраћајна средства беху бедна. За њих није било новаца, а радови, за које не беху довољни кулуци сељака, нису се извршивали.

Да би трговина добила снажнога полета, морале су пасти привилегије племства, морала се реформисати војска и флота, сломити партикуларизам провинција и укинути царине круна и феудалних господара у унутрашњости земље; једном речју, интереси трговине захтеваху „слободу и једнакост."

Али сви трговци не усвајаху ту пароду.

Омиљена метода предреволуционарнога краљевства да дође до новаца беше у томе што би мо-

[1] Louis Blanc, Histoire de la Révolution, III свеска, 3 глава (стр 156 у бриселском издању од 1847. г.).

нополисало једну привредну или трговинску грану и тај монопол продавало неколицини повлашћених, или пак приход монополске експлоатације публике делило с њима.

Најрентабилнији монополи беху монополи великих трговинских друштава за прекоморске земље. Али поред њих постојали су још и други трговински монополи извесних, делимично еснафски организованих корпорација, у појединим варошима. Једна таква чврста корпорација која је преживела Тирговљеве реформе, беше н. пр. еснаф винара у Паризу.

Није дакле никакво чудо што су се на тај начин ти привилегисани, и ако припадаху трећем сталежу, ипак држали старе државе привилегија.

Тако исто сви капиталисти не беху против одвајања појединих провинција међу собом. Сметња трговини с житом између разних провинција, нарочито забрана извоза жита из једне провинције у другу без нарочитога допуштења које се лако није могло добити, ометаше довоз из предела с пуно жита у такве где је жетва оронула; то поста снажна полуга за *спекулацију са житом* која је често узимала огромне размере и била једно од најефикаснијих средстава да се народ експлоатише. Као што данас заштитне царине олакшавају стварање картела, тако и сметње житарској трговини у унутрашњости олакшаваху тада стварање друштава за прекупљивање жита, управо стварање завера за беду од глади (pacte de famine). На челу тих завереника стајао је монарх[1] и од спекулације са житом он је створио себи један од најбољих извора својих прихода.

Да је такав свехришћански краљ исто тако мало као и његови компањони, обрезани и не обрезани житни Јевреји, хтео да зна за слободну трговину са житом, јасно је.

[1] Луј XV био је главни акционар друштва за куповину и продају — „Малисет". У списковима његове дворске архиве налази се благајник за „житну шпекулацију његовог величанства."

Као трговина, и индустрија беше окована старим режимом. Не зато што су је хтели гушити; напротив, њој су поклањали највишу пажњу. Развијена капиталистичка индустрија сматрала се као највећи извор богаства државе, и он се свима средствима морао помагати. Како занатлијски еснафи шиканираху и ометаху у највећој мери капиталистичку индустрију, чија им конкуренција беше непријатна, краљеви је узеше под своју нарочиту заштиту. Истина, они нису ни помишљали на то да укину еснафе и тако радикално отклоне сметње индустрији, јер би тиме изгубили један издашан извор прихода, као што ћемо видети. Али су они давали мануфактурама повластице по којима за њих нису важиле еснафске и феудалне сметње и дажбине. Једна мануфактура која је добила такву привилегију носила је титулу „краљевска манифактура." Краљевство иђаше још и даље. Да би се постигло да манифактуре дају што је могућно савршеније продукте, упознавати су предузетници с најбољим методима рада и прописивати им нарочити правилници за њих.

За мануфактуре у повоју те мере су могле бити корисне; али друкчије се развише ствари када капиталистичка индустрија, у другој половини осамнаестог века, поче брже да се развија и достиже виши ступањ. Краљевска привилегија заштите само од шикана и процеса еснафских занатлија поста веома досадан оков који јој не допушташе задовољење нових потреба. Правилници пак постадоше до краја несносни. Раније, средство да се рашире најбоље методе рада, они сада посташе средство да се најрђавије одржавају вештачки. Шесетих година 18 века поче она техничка револуција која је доцније заменила мануфактуру фабриком и модерном великом индустријом. Раније су се, у мануфактури, поједине методе рада и оруђа веома споро мењали. Сада један проналазак сустизаше други и они се у Енглеској брзо примењиваху. Да би Французи

могли одолети енглеској конкуренцији морали су исто тако брзо увести њене поправке. Укидање есвафских преграда и бирократских правилника не беше сада ствар само профита, оно све више постајаше животно питање за капиталистичку индустрију. Али узалуд Тирго покуша и једно и друго 1776. Привилегисани су знали да се не може стати само на тој реформи. Они га оборише и осујетише његово дело. Требало је да дође револуција па да се сруше преграде великој индустрији.

Па ипак, није био мали део индустријских капиталиста који су имали интереса да се одржи држава привилегија. Као и трговина тако и капиталистичка индустрија у свом почетку служаше претежно потребама луксуза: једно због тога што није имала унутрашње пијаце, а сељак је још сам производио што му треба, а друго зато што беше од краљевства негована дворска индустрија. Најважније мануфактуре Француске служаху произвођењу свилених материја, сомота, чипака, тепиха, порцелана, пудера, хартије (још пре сто година луксузни артикал) и томе слично. Та предузећа налажаху своје најбоље муштерије у круговима дворскога племства, у круговима привилегисаних. Скресати њихове приходе значило би пољуљати опстанак великога броја индустриских капиталиста. Због тога код њих револуција није наишла на симпатични пријем.

Карактеристично је да је, када се 1793 контрареволуција дигла, на њеном челу поред једне од најзаосталијих крајева Француске у коме феудална привреда још у пуном јеку цветаше, поред Вандеје, стајала индустриски најразвијенија варош државе, због своје свиларске индустрије и златних везова — чувени Лијон. Још 1790 изби тамо један покушај за побуну који је потекао од свештеника и племића; и Лијон за дуго оста уточиште легитимизма и католицизма, а када се 1795 сруши владавина јакобинаца, париска буржоазија не скриваше своје ројалистичке, антирепубликанске симпатије. Да се она слушала и да су ствари ишле по њеној вољи, још тада би се васпоставила монархија, још тада би се вратили аристократски емигранти.

VII

Интелигенција

Остаје нам да споменемо и једну важну категорију буржоазије, *буржоаску интелигенцију*. Капиталистички начин производње је поцепао функције које беху удружене у занату и створио две различне категорије радника, ручнога и умнога радника; он је даље бесконачно проширио поделу рада у друштву коју је затекао и створио читав низ струка, занимања за која је потребан само једностран, ограничен умни рад.

Научно образовани *техничар* у 18. веку у индустрији, наравно, није имао много посла; примена научне механике и хемије у индустрији отпоче тек крајем тога века. Али у *саобраћају* нови начин производње поставио је техничару већ велике задатке; он је имао да гради лађе, мостове, путеве, канале; исто тако за развитак његове вештине беше важан фактор *рат*.

Груписање становништва у варошима заједно са све већом пролетаризацијом народних маса изазва сушице, плућне болести — пустошне епидемије и увећа потражњу *лекара*. Рашћење буржоазије, и долазак племства са села у престоницу повећа и број оних који су могли *плаћати* лекара.

Како је никла и како је расла потреба за правницима, видели смо у 4. глави.

Нова, централизована држава која замени слаби савез феудалних општина, није могла се задовољити управом коју су вршили племство и црква; она јој управо сметаше. На место ње она уведе централизовану *бирократију*, једну категорију људи

којој управа не беше споредан посао, већ искључиво стручно занимање.

Да би се сви ти елементи образовали, требало је много школа, *много учитеља*.

Тако се разви обимна класа егзистенција које се регрутоваху поглавито из буржоазије, у њој налажаху свој корен, и који вукаху своје дохотке из примене своје *интелигенције*: отуда се та класа и може укратко назвати „интелигенција", што, наравно, не значи да су сви њени чланови били интелигентни нити да се интелигенција једино код ње могла наћи. Из њене средине излажаху мислиоци, који нису постављали себи задатак да своје знање директно ставе у службу практичне примене већ да испитају везе у природи и друштву, да изнесу њихове законе без обзира на то да ли ће грађански живот од тога имати користи или не, којима дакле испитивање беше самом себи циљ а не средство за циљ. Ма колико апстрактне биле теорије тих филозофа, њихове личне потребе беху веома конкретне природе. Они су хтели да живе, многи од њих чак добро да живе.

Код старих Грка, нарочито код Атињана, тражење истина, филозофирање, беше најотменије занимање слободних људи, њихова привилегија. Беспослица, заснована на раду робова и другим методима експлоатације, служила је науци и уметности.

Слично је било и код старих Римљана, само они беху грубље грађе. Они се сувише брзо претворише из сурових сељака у господаре света, те се жудња за експлоатисањем и нагон за бесмисленим теревенкама и смешним разметањем код већине слободних и имућних грађана јаче истаче од научнога нагона и уживања у лепом.

А шта је тек било с науком и уметношћу која се крајем Средњега Века поче опет будити! На једној страни, апстрахујући дворско племство о коме ћемо одмах и понова говорити, сељачки глупи феудални господари и попови који су знали само за

груба уживања, на другој страни трговачки сталеж који, с малим изузетком, поред рачуна и шпекулације губљаше у толико више сваку способност за апстрактне шпекулације у колико конкурентска борба добијаше огорченију форму. Наравно, најмање се могло очекивати импулса за научно мишљење од нижих класа које су радиле. Њима недостајаше за то све: претходнога образовања, услова и времена.

Ниједна владајућа, имућна класа, класа која ужива, није могла у свом крилу развити науку и уметност; мишљење и стварање је било остављено „интелигенцији," људима који су били упућени на то да своје духовне снаге продају на пијаци исто тако као најамни радник снагу својих мишица. Али, публику која је могла да купује њихове производе, филозофи и уметници налазили су готово једино у *дворском племству*. Оно није било сурово као сеоско племство и имало је разумевања за финија уживања. Оно је имало и више беспослице и више безбрижности од трговца. Па ипак ниједан двор не поста академија, каква филозофска школа; дворјани не биваху мислиоци и испитивачи већ само „добротвори" и заштитници уметника и филозофа; то беше лакше. Са суровошћу сеоскога племства дворјанин изгуби и његову енергију. За њега беше ужас истрајан и систематски рад ма какве врсте; он је хтео да се забавља, и уметност и наука требали су да служе само том циљу. Дворови су држали поред будала и кепеца и уметнике и филозофе. Разуме се, бављење с филозофијом није смело да много напреже дух, она се морала да предаје лако, допадљиво, духовито, забавно.

Друштвена теорија која не би испуњавала те услове или је била против двора још у првим деценијама 18. века није имала никаквога изгледа да буде уважена. Ма како величанствене биле њене идеје, докле год друштвени услови не беху повољни за

њено усвојење, она није могла да има успеха, као што и најбоље семе пропада када падне на камен.

Опозиционе тенденције трећега сталежа, под таквим околностима, могле су ретко да нађу свога теорискога израза. То је још понајпре било могућно у области *религије*. Дворско племство и буржоазија беху у подједнакој мери против цркве која је зависила од Рима. Карактеристично је да најогорченији напади филозофа просвећености у првој половини 18 века не беху уперени против најзарђалијих и најстаријих феудалних форми цркве, већ против њене форме која се најбоље прилагодила модерним односима. То се не да објаснити помоћу апстрактних идеја, већ класним интересима. Стара, феудална организација цркве која почиваше на феуду беше у Француској одавно постала „национална". Не више папа већ краљ постављаше њене великодостојнике, дељаше њена добра, и то готово искључиво члановима племства, као што смо видели. То се овоме допадало, ма колико исмевало религију, и нападе, који су могли бити непријатни интересима цркве, оно није трпело.

Али постајаше једна црквена организација која не беше у рукама краља већ *папе*. Овај, странац, располагаше њеним богатим производима, и они користише не само Французима већ и Италијанима, Шпанцима, Немцима и т. д. јер тај ред беше интернационалан. А њихови приходи не служаху томе да се издржавају привилегисани, јер у својој средини он не знађаше за сталешке разлике — и каријеру својих чланова одређиваше према мери и вредности њиховога *рада*.

Али тај ред је исто тако мрзела и буржоазија, јер јој је био најопаснији конкурент. Он беше ставио у службу цркве сва средства модерног стицања новца и у толико се лакше могао ругати свакој конкуренцији и гомилати колосална богатства у колико имађаше своје мисионаре, агенте и шпијуне, свуда по свету, у Кини и Јапану, Мексику и

Пери, свуда где му не сметаше протестанска конкуренција. Он је умео да прави своје послове не само у Европи већ и да експлоатацију колонија претвори у један систем; он беше прва европска сила која је успела да извлачи корист из колонија не само пљачкањем, трговином и планташком привредом, већ и употребом урођеника у *индустриска* предузећа, фабрике шећера и т. д. Ти људи, који су се тако добро разумевали у пословима, лукави и безобзирни, одржаваху се у заједници као беочузи на ланцу; та браћа без отаџбине, чију је конкуренцију католичка буржоазија свуда сусретала или мислила да сусреће где год има штогод да се заради, не беху рецимо Јевреји, као што би то помислио један модеран „Аријевац" или „хришћанин", већ *језуити*. Против њих, заједничкога непријатеља буржоазије и дворскога племства, беху уперени најоштрији напади филозофије просвећености, најоштрији напади самих дворова и њихове полиције.

Гоњењем језуита економске недаће 18. века исто тако мало се отклањаху као што је данас случај с гоњењем Јевреја. Те недаће све теже оптерећиваху масу народа, као што смо видели, и све очигледније постајаше да је двор стуб њихов, да он омета развитак, да је он сам највећи експлоататор.

Истовремено с тим кидаху се везе које су чиниле зависним већину мислилаца и испитивача од двора. Нарасте маса „интелигенције", у буржоазији се пробуди интерес за државне послове. Политичке и економске књиге посташе еспапи, и поред књижарске пијаце јави се и журналистика. Буржоаски философ и литерат не беше упућен само на пензије и поклоне дворова, он сада нађе себи, и ако оскудно, издржавање као представник интереса буржоазије. Од тада, од друге половине 18. века, поста могућно да се развију и популаришу теорије које беху не само независне од двора него чак директно упућене против њега.

Чак и теорије против капитализма почеше налазити одзива. Многобројне категорије капиталиста вукаху јавно корист од дворскога расипања, учествоваху у пљачки државе, те непријатељски беху расположени према тежњама за отклањање тога зла. Постајаше све јасније да само сељаци и „ситни људи“ у вароши, да „народ“ може бити она полуга која ће учинити крај владавини двора и привилегисаних, под којим су они највише и патили.

Буржоаски мислиоци, који више не беху „филозофи“ већ економисти и политичари, изражаваху се све симпатичније за народ, а све непријатељскије се држаху не само према поповима и племству већ и према „богатим“ уопште. Па ипак почетци социјалистичке критике,који се јавише у другој половини 18 века, нађоше само мало одјека и разумевања. Теорије које освојише земљиште, пре свега теорије Жан Жак Русоа, не беху никако комунистичке, ма колико то изгледале површном посматрачу. Потреба времена беше уклањање феудалних ограда које су ометале развитак *производње еспапа*, и буржоаска интелигенција познавала је тако добро стварне односе да је то увиђала, те се није ни одавала социјализму који тада немађаше изгледа да успе. Али буржоаска интелигенција, и поред свих симпатија према експлоатисаним потиштеним класама, није могла да се уздигне изнад хоризонта буржоазије којој је она припадала својим породичним односима, друштвеним положајем и условима своје егзистенције. Међутим, она не беше уоквирена тренутним и посебним интересима појединих капиталистичких клика које су им сметале да сазнаду трајне класне интересе целе капиталистичке класе, потребе развитка капиталистичкога начина производње и да раде на томе да их задовоље, које су многога капиталисту учиниле присталицом феудалнога режима, а многе пак неповерљивим према новинама. Интелигенција се беше уздигла изнад ограничености пословних интереса

буржоазије, у природи њенога позива беше да генералише и логички развија своје погледе, да у свести обухвата и сазна друштвене и политичке односе прошлости и садашњости: тако је она сазнала трајне класне интересе буржоазије који су се тада поклапали с потребама економискога развитка; интелигенција их је заступала не само против двора, аристократа и попова, затим према сељацима, ситној буржоазији и пролетеријату, већ, шта више, и против многих капиталистичких клика ако су њихови тренутни интереси долазили у сукоб с трајним интересима целе класе. Не покретани личним нити моментаним интересима, радећи на основу дубокога познавања друштвених односа до кога су долазили дугогодишњим духовним ратом, — људи буржоаске интелигенције се не јављаху као представници материјалних интереса, већ чистих *принципа*, чистих *идеја*, као „доктринари“ према капиталистичким „практичарима“ који су, поносни својим незнањем, хтели да државу потчине својим предузећима.

Бужоаска интелигенција није још била дошла дотле да у место да тражи од држављана да се потчине теорији, прилагоди теорију жељама и ћудима „практичних државника“. Али благодарећи револуцији она доби снаге да оствари своје теорије. После пада дворскога племства и новчане аристократије, која беше у савезу с њим, у Француској је постојала само *једна* класа која је била способна да влада: буржоаска интелигенција. Па чак и данас када су у већини уставних земаља широки народни слојеви, пре свега варошко радништво, упознали, својом политичком делатношћу, потребе и задатке законодавства и управе једне модерне велике државе и парламентарни поступак послова, у парламентима још увек претеже буржоаска интелигенција. Тим пре је то морало бити пре 100 година у Француској, у којој вековима беше угушиван сваки политички живот.

Чак ни ситна буржоазија у Паризу не бираше

за представнике људе из своје средине већ правнике, журналисте и томе слично.

Тако буржоаска интелигенција доби државну власт у своје руке и стави је у службу својих теорија, т. ј. класних интереса буржоазије. Па како њихове тенденције највише одговараху потребама нужно посталога развитка, оне се највише и подударахy са стварним тенденцијама револуције. У револуцији пак ова је такође највише и најчешће долазила до речи и њене изјаве у говорима, књигама и новинама одржале су се најбоље. Није онда чудо што су идеолози, који суде површно, стали на то гледиште да су мислиоци и њихове идеје створиле и отпочеле револуцију.

Без сумње, буржоаска интелигенција спада у класе које су француској револуцији у највећој мери утисли свој жиг. У колико је ова вршена преко државне управе и законодавства — то је њено дело. Само се не може мислити да је револуција створена искључиво министарским указима и парламентарним одлукама. Баш у најважнијим моментима њеним иницијатива и одлука је долазила дизањем народа, нарочито становника париских предграђа и сељака; најзнатније одлуке разних националних скупштина, уставотворне („конституције") законодавне („легислативе") и конвента потврђиваху само оно што је народ био већ учинио; у *револуционарним борбама* те скупштине су биле без ослонца, добијале су директиву од народа а нису му је могле давати.

Значај и сарадња интелигенције не види се у догађајима револуције већ у творевинама које су преживеле револуцију. Она није срушила Бастиљу, збрисала феудалне терете, очистила нову Француску од унутрашњега и спољњега непријатеља. Али је она дала Француској основе на којој и данас почива њена државна организација, и створила буржоаско право које данас најбоље, највише одговара модерним односима. До душе, то је при-

својио, као и много што шта друго, и потчинио својим циљевима један срећни генерал; Code Civil поста Code Napoleon. Па ипак, то право је творевина револуционарне интелигенције у конвенту.

VIII

Санкилоти

Трећем сталежу припадали су и занатлије. Еснафска организација беше одавно кристалисана и постала средство да се занатска производња монополише за мали број лица а мајсторско право претвори се у једну привилегију која, у колико мањи биваше круг оних којима се даваше, у толико више повлашћиваше експлоатацију момака и потрошача. Било је готово немогућно једном калфи да ускочи у мајсторски сталеж, ако није био син или зет кога мајстора или није узео за жену удовицу кога мајстора. Осталима добијање мајсторскога права беше не само јако отежано читавим низом услова већ, по правилу, готово сасвим онемогућено. Често се објављивало да је еснаф затворен и број занатлија које је могао примити утврђивао се једном за свагда.

Међутим, господа еснафлије се вараху када су мислили да могу на своју руку утврдити и одржати свој монопол у апсолутној полициској држави. Старо краљевство сматраше за крајње неморално да једна клика експлоатише народ помоћу једнога монопола а да плен не дели с владаоцем. Право давања мајсторских писама — и то, што је главно, за добру награду — би проглашено за крунину привилегију. Она је исто тако узела на се и право да поставља еснафске чиновнике. И сад, ако су еснафи хтели да добију привилегије за себе, морали су их куповати од круне за велику суму новаца, и то не само једном за навек, већ више пута, јер се круна радо сећаше својих суверених права према еснафима и прећаше да ће их употребити чим би јој затребао новац.

Еснафски мајстори, наравно, имали су великога интереса у одржању државе привилегија; они, као најслабији, били би прва жртва једне политике реформама. Против њих у ствари би уперен први напад реформатора Тиргоа.

У најоштријој супротности према њима стајаху њихове калфе. Калфенство не беше више само прелазни стадијум ка мајсторству, калфе посташе засебна класа с нарочитим интересима. Али се они не осећаху као најамни пролетери у данашњем смислу. Према *еснафским* мајсторима они стајаху у најоштријој супротности, али не тражаху ништа више него да и сами могу постати мајстори, и осећаху се једно с *нееснафским мајсторима* који чињаху многобројну и све већу класу.

У држави привилегија у многим варошима уживаху разни крајеви ту привилегију да буду ван владавине еснафске принуде. То по правилу важаше само за вароши, не и за села. Мала села, која беху у близини једне велике напредне вароши и која посташе предграђа и стопише се с вароши, морала су се доцније бранити од еснафскога притиска. Када је под Лујом XVI беда међу нееснафским занатлијама и опозиција против еснафа порасла, влада је покушала да умири духове тиме што је проширила привилегије предграђа а многим дала и нове. У Паризу беху у том погледу нарочито повлашћена предграђа Сен Антоан и Ди Танпл.[1] Сви калфе, који су хтели да постану самостални а немађаху изгледа да добију еснафски мајсторски положај, груписаше се у тим предграђима. Огромни број малих мајстора животараше у тим уским крајевима, ван којих нису смели продавати своје производе у вароши, и, у колико више расташе њихов број и конкуренција коју су међу собом водили, у толико нестрпљивије сношаху ограде које им је поставила држава привилегија, у толико с већим

[1] Види о томе Tocquevill, L'ancien Regime et lá Revolution. Париз 1859. стр. 139.

огорчењем упоређиваху своју беду с пркосном угодношћу еснафских мајстора у суседним деловима вароши.

У варошким и предградским крајевима које беху ослобођене еснафскога притиска — капиталисти подизаху најрадије своје мануфактуре зато што су тамо најлакше налазили што им је требало, велику понуду умешних руку у чијој експлоатацији их нико не спречаваше. Поред масе малих мајстора и калфи налазимо у дотичним предграђима и много најамних радника капиталистичке индустрије, који се регрутоваху делом из занатлијских радника, делом из сеоскога становништва. Поред изучених радника капиталистичка индустрија употребљаваше све више и више и неизучене, надничаре и т. д.

Напоредо с тим елементима иђаху и други који се регрутоваху или из њих или живљаху од њих и дељаху њихове интересе: ситни трговци, кафеџије и т. д.

Али међу овом масом радника и ситне буржоазије налазаше се многобројни *лумпенпролетаријат* који све више расташе и струјаше у вароши где налазаше најлакше прилике и за часан и за нечасан рад, а нарочито у Париз. Број просјака обухваташе двадесети део нације; 1777. било их на 1,200.000. У Паризу они су чинили шестину становништва, 120.000.

Један велики део тога лумпенпролетаријата не беше још сасвим пропао и показиваше знаке моралнога полета чим би га озарила каква нада. Пуни одушевљења јураху ти народни слојеви у револуционарни покрет који им обећаваше крај њихових патњи. Разуме се, револуцији су прилазили и други прљави елементи да лове рибу у мутној води и да њену ствар сваком приликом продаду и издаду. Али би било смешно представити те пропале егзистенције као типове целокупне масе која се састојала из ситне буржоазије и пролетаријата.

Ма колико да беше шарена, она беше ипак до извесног степена једноставна, права револуционарна

маса. Њу прожимаше интензивна мржња не само против привилегисаних, еснафских мајстора, попова и аристократа, већ и против буржоазије која их експлоатисаше као порески закупац, житни шпекулант, зеленаш, предузетници т. д. или јој конкурисаше, која је свакога од њих малтретирала на овај или онај начин. И поред те мржње и драстичне форме у којој је изражаваху — ти револуционарни елементи не беху ипак социјалисти. Пролетаријат као самосвесна класа није постојао пре револуције. Он још живљаше у идејама ситне буржоазије; а њени циљеви и захтеви оснивахе се на производњи еспапа.

Ако се ти елементи изједначе са модерним најамним радницима велике индустрије и овима подметну њихове тенденције, долази се до погрешнога схватања; долази се до сасвим погрешнога схватања не само тих елемената који се обухватају именом „санкилоти"[1] већ и целе револуције на коју су они имали тако великога утицаја.

Буржоазија, као што смо видели, не сачињаваше једну компактну револуционарну масу. Разне њене фракције беху тренутним користима директно заинтересоване у одржању државе привилегија, једне су биле према револуцији неповерљиве и хладне, друге опет симпатисаху јој али немађаху одважности и снаге. Револуционарни део буржоазије не би могао одбранити се од својих противника да није имао савезника, а нарочито од двора који је бар могао сигурно рачунати на један део војске, на оне француске пукове који се регрутиваху из реакционарних области и на пукове у којима беху Немци и Швајцарци, који се најзад удружи са иностранством и распири у унутрашњости грађански рат. Да би се сузбили ти елементи

[1] На немачком то не значи „безгаћници" већ „без чакшира" (culottes) које су носили отмени сталежи. Народне масе из којих се санкилоти регрутоваху ношаху *дуге гаће* (панталоне) као што се данас носи, а племићи су носили чакшире до колена

контрареволуције, били су потребни други људи а не буржоазија, људи који ништа не ризикују при једном преврату, којих се не тиче муштерија, који имају снажне мишице за бој; за то су требале велике масе. Револуционарни део буржоазије нађе ослонца у сељацима, ситној буржоазији и пролетерима; без њих би он подлегао. Али сељаци, па и ситна буржоазија и пролетери из унутрашњости беху и сувише растурени, сувише мало организовани, сувише далеко од Париза где се сконцентрисаваху политички покрети, да би се могли одмах сви дићи кад куцне час.

Центри револуције посташе предграђа престонице у које је политика државе привилегија у најнепосреднијој близини седишта централне власти потискивала најактивније и најбезобзирније елементе земље који нису имали ништа да изгубе а све да добију.

Они су заштитили националну скупштину од напада двора; они су рушењем Бастиље 14 јула 1789 не само освојили ту тврђаву која је са својим топовима доводила у опасност револуционарно предграђе Сен Антоан, већ су угушили у клици и покушај двора за контрареволуцију и дали сигнал за дизање сељака у целој земљи. Они су разбили, предухитрили и онај други покушај двора да револуцију угуши помоћу вернога дела војске, тиме што су краља у ствари заробили и довели га у Париз под својом стражом 5.—6. октобра 1789.

Али ускоро санкилоти посташе од савезника буржоазије њени господари. Њихов углед, њихова моћ, њихова зрелост, њихова самосвест расташе са сваким ударом причињеним револуцији и њега је одбијала њихова енергична акција у прави час. У колико опаснија беше ситуација за револуцију, у толико већа потреба за револуционарним становништвом предграђа, у толико искључивија њихова владавина. Она достиже свој врхунац онда када коалиране европске монархије упадоше у

Француску, када истовремено диже своју главу контрареволуција у унутрашњости у разним провинцијама и када влада и војна управа конспирираху с непријатељем. Револуцију тада нису спасли ни законодавна скупштина ни конвент, већ санкилоти. Они су освојили јакобински клуб и на тај начин добили једну организацију која је била разграната преко целе Француске а којом се управљало из Париза. Они су освојили париску општину и на тај начин добили неограничено право да располажу огромним средствима силе те вароши; а преко јакобинскога клуба и комуне, где пак они не досезаху, побунама, завладали конвентом, владом и Француском: у рату, у једној очајној ситуацији, окружени са свих страна опасностима, загрожени уништењем -- они непоштедно вршаху ратно право, истакоше насупрот изобиљу опасности изобиље снага, угушише не само сваки отпор, сваку издају, већ и сваку *могућност* отпора и издаје у крви сумњивих и подозривих људи.

Али тероризам не беше једино ратно оружје да се паралише и умири непријатељ који се шуњао у унутрашњости и да са браниоцима револуције улије самопоуздање за борбу против спољњега непријатеља.

Рат је довео санкилоте на власт. Али они су хтели да воде рат за једну државу, за једно друштво по свом схватању. Феудална експлоатација би укинута, али не и капиталистичка која се већ била јавила у држави привилегисаних. Управо отклањањем феудалних препрека капиталистички начин производње, капиталистичка експлоатација доби слободан пут да се брзо развије. Укинути или бар спречити разне врсте експлоатације, а нарочито ону коју врше трговина, спекулација и зеленаштво, санкилотима изгледаше исто тако важно као и сузбијање оних који су хтели опет да васпоставе феудалну експлоатацију. Али уклањање основа те експлоатације тада не беше могућно, јер не беху још

створени услови прелаза за нови, виши начин производње.

Према томе, за санкилоте ситуација беше безнадежна. Односи су им дали власт у руке али не и могућност да створе трајне установе у своју корист. Они, којима стајаху на расположењу средства силе целе Француске, нису могли ни хтели да се драговољно потчине беди коју им је нанела капиталистичка привреда и коју је рат још појачао; они су је морали сузбијати насилним мешањем у привредни живот: реквизицијом, утврђењем максималне цене животним намирницама, погибијом експлоататора, шпекуланата и берзијанаца, зеленаша са житом и непоштених лифераната, али се своме циљу не приближише. Експлоатација беше ко хидра којој, у колико јој се више глава одсече, у толико их више нових порасте. Да јој дохакају, санкилоти су ишли све даље; они су морали објавити револуцију у непрекидном стању и све више проширивати тероризам чија примена их принуди да заведу ратно стање, — у колико борбом против екплоатације долажаху у противречност према потребама начина производње, према интересима других класа.

Али када беху осигуране победе француске армије над непријатељима у и ван републике, страх престаде бити нужност спаса републике. Сад се он осећао све несносније као сметња привредном полету. Од тада брзо ојачаше противници санкилота, док су ови, десетковани вечитим борбама, исто тако брзо изгубили у снази због дезертирања и изнурености. У колико победоносније беше оружје Француске, у толико више санкилоти губљаху свој углед у војсци и код буржоазије која се сад придиже и узе у своју службу лумпенролетаријат. Они губљаху једну позицију за другом, док најзад не спадоше дотле да буду без икаквога значаја.

Њихов пад, који је почео падом Робеспјера (9. термидора, или 27 јули 1794) пошто му је предходио случај с Хебертом, и који беше запечаћен

4 плериала (24. маја 1795) назива се неуспех револуције. Као да један историски догађај, једна „*чињеница*“ створена односима, може „насести“. Предузеће које појединац *науми*, побуна, метеж може насести, али не и развитак који тек онда постаје револуцијом када се изврши; једна неуспела револуција није управо револуција. Револуција не може насести као ни олуја. У бури наседа само по која лађа, а у револуцији по која партија; али се она не сме изједначавати са револуцијом, нити овој подметати циљеви које је партија себи поставила.

Јакобинци и становници предграђа париских насели су зато што односи нису допуштали револуцију у корист ситне буржоазије и пролетаријата, зато што су они обарали све што је сметало баш капиталистичкој револуцији. Али њихово дело не беше узалудно. Они су спасли буржоаску револуцију и стару феудалну државу очистили тако како се то ни у једној другој земљи на свету није догодило, они су уравнали и припремили пут на коме је, под директоријумом и Наполеоновом ером, за неколико година, с чаробном брзином имао да се развије нови начин производње, ново друштво. Колосална иронија је у томе да су оно, што капиталисти никада не би могли учинити, учинили за њих, и против своје воље, њихови најогорченији противници.

Али борба револуционарне ситне буржоазије и пролетера Француске, нарочито у Паризу, и ако се најзад свршила њиховим поразом, ни за њих пак није била без успеха. Џиновска снага коју су они у њој развили, величанствена историска улога коју су одиграли, дали су им самопоуздања и политичке зрелости која се није дала забашурити, и која још и данас дејствује. Јакобинске традиције распростираху дуго младићски сјај око буржоаскога радикализма у Француској, тако да се он до последњега времена и поред све своје старости увек одважније ангажовао у борби него његови другови

у другим континенталним државама. Али, с друге стране, јакобинске традиције су одржале у његовом шлепу и један део пролетаријата, до душе тога данас све мање има.

У бледом страху наши историчари гледају у јакобинцу комунисту. Међутим, јакобинска традиција била је једна од најјачих сметњи стварању једне велике, уједињене, самосталне социјалдемократске радничке партије у Француској.

IX

Сељаци

На једном степену ниже од нееснафских занатлија и пролетера и егзистенција које су живеле од њих стајаху сељаци. Први су живели у варошима, узнемиравани духовним покретом који је тамо постојао, концентрисани у масама у уским крајевима, близу центра власти; њихова удруженост и интелигенција давали су им извесне отпорне снаге а близина владе могућности да на њу непосредно утичу. Ма колико се бедно пљачкали ови варошки елементи, према *сељацима* се, некажњено, поступало још горе, а они, изоловани, растурени и без икаквога духовнога импулса, немађаху средстава и начина да одлучно устану противу својих мучитеља и прибаве гласа својим жалбама.

Докле су племство и духовништво, државна и варошка аристократија, готово сви имућни били ослобођени сасвим или делимично непосредних пореза, они су толико теже падали на сељаке. Дешавало се да се приход од пореза пео на 70 процената њихових чистих доходака; просечно су износили 50 процената

За војску и рат претежно се узимао сељак, и то сваке године по 60.000 људи. Племство пак није било обавезно да служи у војсци. Па ипак оно је имало безобразне куражи да своје ослобођење од порезе правда порезом у крви који је оно то-

бож једино давало отаџбини, а који се, у колико га је оно уопште и подносило, претворио из опасне и скупе дужности у његову рентабилну привилегију да експлоатише своју рођену отаџбину. На примедбу да је неправично регрутовати само сељаке, један поборник те праксе одговорио је: са војницима се тако јадно поступа да то само сељак може издржати!

Сељак је сам кулучио за подизање и одржавање стратегијских путова, он је плаћао логоровања и издржавао комору при кретању трупа.

Терети који за одржање модерне државе падаху на сељака растаху све више; у исто време још се задржаваху феудални терети, а они не беху само терети већ и сметња свакој поправци производње, чак је потпуно упропашћаваху.

Сељак није смео да обрађује шта је хтео; на старе познате пољске плодове падао је десетак, али не и на ново-уведене биљке, н. пр. на кромпир и детелину луцерку. Стога му се забрани култура тих биљака. Увођење бољега начина обрађивања, као н. пр. прелаз од примитнога земљорада[1] ка земљораду с мењањем плодова беше услед тога јако отежана Остатци *обласнога уређења* (Markverfassung), нарочито Flurzwang ометаху још више пољопривредни развитак.

Свакога тренутка, за време најпрешнијих пољских радова, могао је сељак бити отеран на кулук. И док су се спахијски кулуци већином замењивали новцем, кулуци за путеве и коморе при транспорту трупа посташе у толико тежи терет за сељаке.

Кад плодови порасту сељаку је било готово немогућно да их сачува од дивљачи, зечева и го-

[1] Dreifelderwirtschaft — привреда у којој се после једне жетве остављало необрађено земљиште да стоји без употребе како би му се на тај начин „надокнадиле" природне снаге које је изгубило у плодовима. То се обично вршило на тај начин што се имање делило на два или три дела, па се један део обрађује а други оставља на миру, и тако редом. Пр.

лубова „милостиве" господе. Ловити је могло само племство, оно је исто тако имало и ту привилегију да гаји зечеве и држи голубињаке, и оно је од тога права чинило издашну употребу: само не оно већ сељаци су морали хранити те животиње, до душе против своје воље, жртвујући им своје њиве. Сем тога, сељаци су били обавезни да гаје само оно биље које дивљач радо једе. Они који су чували дивљач имали су права убити свакога онога који само с пута уклони једнога зеца. Тен истиче као карактеристично то да је, у колико су се „нарави ублажавале" и „просвећеност напредовала", варварство лова расло. Али је лов био за племство такође једно средство за експлоатацију сељака, као и за њихово уживање, и у колико племство постајаше излишније, у толико расташе његова жудња за задовољством и нагон за експлоатацијом. „Упитомљавање нарави" важаше само за узајаман саобраћај господе и за однос према плутократији. Тако је дивљач расла у све већем броју, чак и она која доноси највеће штете: у Клермонтоу, на добрима кнеза од Конде, брижљиво су гајени млади *вукови* и у зиму пуштани у слободу да би се могли ловити. Што су они прождирали овце, па чак и децу сељака, то племенита господа не мараху, док су се у својим салонима умели разметати и препирати о својој хуманости.

Краљ беше као највећи великопоседник, спахија — и највећи ловац Француске[1], па према томе и један од највећих пустошника земље. У 11 срезова (Capitaineries) у близини престонице дивљач причињаваше толико пустоши колико смештај 11 непријатељских коњичких пукова.[2] Луј XV имао је, као што је познато, поред шлосераја само једну страст: лов. 14. јули, дан рушења Бастиље он је

[1] Његови домени обухватали су милион јутара (arpents) шума за лов, осим шума које су служиле предузећу Салино и другим индустриским предузећима.

[2] Тен, Les origines de la France contemporain et l'ancien r. 74.

забележио у свој дневник само с болним узвиком: без лова!

Једном наредбом од 1762. би забрањено ограђивање сеоских имања у домашају сваке краљевске области за лов, да се не би могла дивљач одбијати од поља и имања, као и идење преко поља свакоме, па чак и њиховим сопственицима од 1. маја до 24. јула, да се не би узнемиравале јаребице које су лежале у својим полозима на јајима и изводиле пилад, па макар цео простор коров обрастао.

Још 1789. када побуна против феудалнога система беше отпочела само у једном кантону краљевске области, Фонтенебло, беше засађено 108 шевара од шибља за зечеве и јаребице, и ако су дотични сељаци протестовали против тога.

А Луј XVI био је, како се тврди, благ и добар господар. Како су онда тек газдовали господа ловци без срца!

Ако би упркос свима овим сметњама сељак успео да дочека жетву, он је ипак није могао лако и слободно снети у кућу. Покошени плодови морали су лежати у пољу док порески закупци не изброје снопове да по томе одреде колико ће изнети сељакова давања у натури. Ако за то време буде рђаво време, жетва пропада.

Па и онај део своје жетве који му остане сељак није смео слободно да употреби. Своје вино морао је да прави у спахијској бачви, своје жито да меље у спахиној воденици, свој хлеб да пече у спахиној пећи. Строго беше забрањено обилазити те установе. Сељак није смео имати ни жрвањ ако право на њ није скупо платио. Бачва, воденице и пећ феудалнога господара даваху се под закуп и налажаху се, као што се може и замислити, у најжалоснијем стању; оне су бедно и рђаво служиле. Закупцу су муштерије биле сигурне — „због закона."

Када би сељак и поред свих тих установа које су га не само експлоатисале већ и приход његовога рада доводиле до минимума, имао каквога сувишка који је могао изнети на пијац, — био је и ту спречен. Своје вино смео је продати тек 4—6 недеља по берби. У том времену спахија је имао монопол куповине вина. Путови беху бедни, провозне царине и граничне таксе велике. Сељак је могао бити радостан ако би од свога сувишка узео толико колико га је коштао транспорт.

А како је ретко могао говорити о сувишку! Нису постојале само те „законске" тегобе и глобе које смо могли само нагласити јер би њихово ређање обухватило бесконачно дугу листу (*Воксмут* набраја у својој „Историји Француске у добу револуције" око 150 разних феудалних права која су укинута знамените ноћи. 4. августа 1789 без икакве накнаде); све то још не беше све, јер је сељак, уз то, био жртва, *без икаквога права*, чиновника, државе и спахије који су му узимали не толико колико су *смели* већ колико су *могли*. Само изглед крајње беде могао је спасти сељака од непоштедне пљачке. Због тога бедан беше његов стан, бедна стока, алати за рад, поља. Ако је кад год нешто могао да задржи код себе, то је било по претварању сувишка производа у новац који се лако могао сакрити од очију „слугу закона" Тај новац се овде — онде употребљавао највише за то да се купи које ново парченце земље а не да се поправи земљорад, пошто је свако увећање приноса имало одмах за последицу повећање пореза.

Код дакле већине беше мизерија пољопривреде која се обрађивала најпримитивнијим средствима неизбежна нужност, врло мали број имао је какву малу готовину негде закопану. Земљиште које се никако није ђубрило постајаше све неплодније; рђаве жетве учесташе. Од резерве у храни не беше, наравно, ни трага: ако жетва омане најстрашнија невоља је на прагу. Под таквим приликама многи се-

љаци нису могли да наставе свој посао. Они су напуштали своје домове, земља поче пустети. Још 1750 Кене наводи како је четвртина ораће земље необрађена; баш у очи француске револуције изјавио је Артур Јунг да *трећина* ораће земље (више од 9 милиона хектара) лежи пуста! По рачуну пољопривреднога друштва у Ренеу две трећине Бретање биле су необрађене.

И док је број сељака опадао, расла је рапидно укупна сума њихових пореза који су распоређивани на све мање глава. Није онда никакво чудо што је најзад, из неких пољопривредних области, цело становништво претило бегством. Али куда? Исељавање на страну било је тада за сељака готово немогућно; они се нагомилаваху у варошима као надничари, али и ту опет налажаху феудалне препреке, еснафски монопол, које постајаху у толико несносније у колико више расташе пролетаризација сеоскога света; они напунише париска предграђа која беху слободна од еснафске принуде и највише допринеше да нарасте она маса која је у њима сазрела у санкилоте.

Други су се јављали у војску, али не из одушевљења за ствар привилегисаних за коју би требало да се боре, ствар оних који су их сурвали у беду и затворили им сваки излаз из ње. Требало је само каквога подстрека па да се сви дигну против својих мучитеља.

Али већина тих „слободњака" падаше у лумпенпролетаријат који рапидно расташе, упркос бруталним казнама које се примењиваху против просјака и вагабунди. Тада као и данас власници уображаваху да се неимућност и беспослица лече злостављањем оних који су тим погођени. И ако је једна наредба од 1764 кажњавала са три године робије просјачење, чак и беспослицу, ипак је 1777 било 1.200.000 просјака.[1] Ми не знамо како се дошло

[1] Луј Блан, 1, стр. 149.

до овога броја. Може он бити увећан али бар показује како је страшна била просјачка беда.[1]

[1] Упореди гл. VIII, стр. 53. О лумпенпролетаријату у Француској саопштава Карајев у свом већ споменутом делу „Сељаци и т. д." на стр. 211—214 ово, одакле ми преводимо нека места која нам је, као што је напоменуто, ставио на расположење Ф. Енгелс:

„Карактеристично је да је број осиромашених био највећи у оним провинцијама које су важиле као најплодније; то је долазило отуда што је у тим пределима било мало сељака који су имали земље.

„Али пустимо цифре да говоре: У Аржантре (Бретања) од 2300 становника, који не живе од индустрије и трговине, више од половине се само бедно провлачило, а више од 500 људи су допали просјачке сиротиње. У Венвилу (Артоа) на 130 породица долази 60 сиромашних. Погледајмо Нормандију: У Сен Патрису живе од милостиње од 1500 становника 400, У Сен Лорану од 500 *три четвртине* (Тен). Из царинских књига дознајемо да н. пр. у једном селу од 332 породице половина живи од милостиње (парохија Бувиљеје); у једном другом су од 143 породице 65 без игде ништа (парохија Екс) а у једном трећем од 413 пуна стотина проси (парохија Ландус) и т. д. У округу Пиј ан Велај по гласу свештеничких књига од 120.000 становника 58.897 нису у стању да плате ма какав порез. (Archives Parlamentaires de 1777 à 1860, Tom V, стр. 467.) У селима округа Карекс изгледало је овако: Фрероган: 10 имућних породица, 10 сиромашних, 10 просјачких. Монтреф: 47 сигурних породица, 74 слабијих, 64 породица сиромашних и надничара. Паул: 400 кућа којима већином припада просјачко име (Archives Nationales, св. IV, стр. 17.) Књиге парохије Марбеф жале се да су од 500 њених становника око 100 просјаци (Боарен Шампо, Notice historique sur la Revolution dans le Département de l' Eure, 1872, стр. 83.) Сељаци села Харвил веле да је због оскудице рада пуна трећина од њих у просјачкој сиротињи. (Requite des habitants de la Commune d' Harville, Archives Nationales).

„У варошима такође не беше боље. У Лијону је 1787 било упућено на прошњу 30.000 радника. У Паризу се на 680.000 становника налазило 118 784 сиромашних (Тен.) У Ренеу је трећина становника живела од милостиње а друга трећина била у сталној опасности да дође до просјачкога штапа (Шателијерова l' agricultur en Bretagne, Париз 1863, стр 178.) Јурска варошица Лурлетоније била је тако осиромашила да се, када је уставнотворна скупштина увела изборни цензу, од 6518 становника могло унести у списак само 7 8 активних грађана. (Сомије, Histoire de la revolution dans le Jura, Париз 1846, стр 33.) Разумљиво је да је за време револуције било милион људи који су

Људи јаче песнице и смелога карактера презираху понизно просјачење које доносаше собом само гажења и невољу. Они се окупише у оружане банде и узимаху силом што им је требало. Разбојништво поста несрећа земље која се није дала сузбити.

Па и код сељака, које својина или феудални притисак везиваше за земљу, буђаше се све више дух побуне и очајања. Чиновници државе и феудалне власти сусретаху свакога часа оружани отпор. Осамљене, без везе, ове сељачке побуне беху обично лако угушиване. Али је требало нешто да се деси у престоници што би показивало да настаје одлучна борба, и дугоскривани гнев би плануо свуда у исто време, неодољиво; латентни грађански рат букнуо би отворено. Тај догађај беше рушење Бастиље, затим рђава жетва, страшно оштра зима, и најзад избори за скупштину сталежа повећаше иначе велико врење духова*. Једним ударом, пред навалом сељака, стропошта се сва феудална зграда; с племићским замковима претвори се у пепео и феудална експлоатација. Кад знамените августске ноћи привилегисани жртвоваше своје привилегије у народној скупштини, уз опште одобравање, они се тада одрекоше само онога што више нису ни имали, да би спасли оно што се још могло спасти..

Али побуна сељака не изби баш свуда.

Ми смо раније већ, приликом говора о племству, указали на то да је у Француској пре револуције било одвојених области у којима су феудална привреда и католицизам као форма мишљења

живели од милостиње. Тако једна клерикална брошура из 1791 вели да у Француској има *6 милиона* сиромашних (indigents) (Avis aux sur la révolution et sur les biens du clerge, стр. 15) што је пак претерано. Али ни број од 1,200.000 просјака за 1777 можда није тачан (Дивал, Cahiers de la Marche, Париз 1873, стр. 116).*

* Град и суша оштетили су земљорадњу 1788; крајем децембра 1788 паде термометар у Паризу на — 18¾°R! Само у предграђу Сен Антоан било је тада 30.000 лица којима је била потребна помоћ.

која јој одговара имали свој корен у начину производње, где се оно што на другим местима беше постало несносан оков који дави представљао још као заштита и одбрана. У тим пределима свака општина живљаше и произвођаше још за себе, по старом начину. Отаџбина сељака тамо не досежаше даље него што се могло видети с црквенога торња у његовом селу: оно што лежаше с оне стране тог уског хоризонта беше за њ иностранство, од кога он није ништа тражио и с ким није хтео да има посла, које га је само могло узнемиравати у раду и пљачкати. Саобраћај с тим иностранством и заштита од њега била је дужност сељаковога копа и феудалнога господара. И сад то њему непријатељско иностранство, којим је владао њему тако мрски Париз, усуди се да му прописује законе и прибавља им важност много енергичније него што је то стара монархија икада чинила у овим забаченим кутовима; законе који стајаху у много оштрој супротности према његовим навикама и начину производње него закони и наредбе старе монархије; законе који уништише све што је он поштовао и ценио, који нису хтели ништа да знају о заједничкој својини и роду породице и општине; најзад, то њему непријатељско иностранство оде чак дотле да му поче узимати из породице синове на начин који дотле није постојао и спремати их за рат.[1]

Нису била потребна никаква подбадања аристократа и духовника да се ти сељаци гурну у отворену побуну против Конвента, нарочито у Вандеји и Килвадосу.

Али маса сељака није одобравала те устанке. Они беху чврсто везани за револуцију. Повраћај старе монархије значаше за њих васпостављање старога феудалнога притиска, старе феудалне беде. Оно им је чак претило и губитком имања. Нацио-

[1] Februara 1793 издаде Конвент војни закон који прописује војну обавезу за све неожењене Французе од 18—40 година, али допушта замену.

нална скупштина беше прогласила црквена имања за националну својину а добра емиграната конфисковала. И једна и друга се продадоше; и ма колико та мера послужи богаћењу шпекуланата с имањем, она ипак пружи сељацима могућности да својим уским парцелама додаду ново земљиште, што им се, колико им је то било могућно, олакша. Један део црквених имања доцније и добра емиграната беху парцелисана; парцеле се продаваху за незнатне суме у готову а за отплату остатка се утврдише дуги рокови. Многи сељаци који су до револуције седели на својој земљи ка феудални дужници, обично наследни, престадоше да плаћају интерес и често успеваху да постану потпуни сопственици.

Господа из дворскога племства, да би доказали своју витешку храброст и верност краљу, побегоше и оставише на цедилу свога краља када им се загреја земљиште под ногама. Многи то учинише још по паду Бастиље. На њиховом челу беше краљев брат, гроф од Артоа. Као „бушкарачи без завичаја" они су интригирали, да би под заштитом аустријске и пруске војске упали у Француску, у намери да је поново освоје. Њихова победа значила би поновно васпостављање феудалне експлоатације, повраћај црквених и емигрантских имања. Ко зна притисак под којим је стењао сељак пре револуције, ко зна с каквим се фанатизмом држи сељак за своју земљу, тај ће лако појмити што су се, под тим околностима, поред варошких револуционарних елемената дигли у гомилама и сељаци и похитали француској војсци на граници да разбију непријатеље који су упали у земљу.

Али се они не дигоше из одушевљења за законодавну скупштину, конвент и париске јакобинце који су првих година рата од 1792 владали Француском и управљали њеном војском. Сељак није никада био обожавалац представничког система под којим он, услед своје изолованости и духовне сиротиње, има мало утицаја; а најмање утицаја је

могао имати у Француској у време револуције када се у земљи тек почео будити политички живот и чије становништво беше политички још потпуно нешколовано. Сељаци нису могли из своје средине слати представнике у Скупштину, они слаху адвокате, медицинаре, чиновнике, укратко, претежно варошке елементе који беху у Паризу под утицајем „револуционарне масе" у вароши. Чим интереси тих елемената дођоше у сукоб с интересима сељака, ови последњи, под таквим околностима, беху, наравно, занемарени у законодавству и управи. А ти сукоби наступише. Да би се задовољиле гладне масе ситне буржоазије и пролетера у Паризу, морале су разне законодавне скупштине узимати жртве или од буржоазије или од сељака. Оне су, разуме се, бирале последње, ако се могло. Али између ситне буржоазије и сељака изби и многи сукоб непосредно: прва је тражила јевтин хлеб, а сељаци су хтели да продају своје производе што скупље. Та супротност поста најоштрија када, по паду жирондиница, посташе свемоћни јакобинци и када они, да би учинили крај ужасној беди, одредише максималне цене животним намирницама и ту меру допунише реквизицијом животних намирница, не само за војску, већ и за Париз; — мере које у првом реду беху управљене против *трговаца* и *шпекуланата* са животним намирницама, али погодише и сељаке.[1]

Нова војска, ослобођена свих сталешких пре-

[1] Узроци беде беху поглавито рат споља који је не само апсорбовао многе животне намирнице ради издржавања војске, већ спречио и увоз. Можда још пустошније дејствоваху једновремени грађански ратови у унутрашњости Француске. Чак и револуционарни сељаци, не приморавани више од похлепних закупаца порезе и чиновника да знатан део своје жетве отуђе по сваку цену, показиваху склоност да своју резерву у житу задрже за себе: ситни сељаци зато што су произвели жита тек колико им треба за личну употребу, а богати сељаци и велико-закупци да би повећали цене које услед свих тих околности брзо скакаху.

града, у којој је сваки војник носио у ранцу маршалску палицу — беше она револуционарна установа за коју се сељак највише одушеви. Та војска, састављена претежно од сељачких синова, отвори му најсјајнију каријеру. Она беше и за простога војника не само — што је свакако било главно — најмоћније оружје да сачува новостечену слободу и новозадобијено земљиште од феудализма који прећаше да се поврати помоћу Европе; за њ она беше још и средство *да се пленом обогати*.

Тај моменат не треба потцењивати. Револуциски ратови имали су највећега значаја за економски развитак Енглеске и Француске. Њиме је Енглеска задобила делом привремено делом стално многе колоније не само Француске већ и Холандије коју су 1795. Французи освојили и Шпаније која је 1796. била принуђена да ступи у савез с њима. То је, затим, дало могућности Енглеској да стално пљачка флоте и обале тих земаља.

Али Француска држаше под собом Белгију, Холандију, Италију, Мисир, Швајцарску, Немачку, и т. д. У тим земљама не пљачкаху по својој вољи само војници; оно што они узимаху беше ситница према огромним сумама које купљаху генерали и комесари делом за себе делом за државну касу коју су опет пљачкали халапљиви лиферанти и „државници". Од како падоше јакобинци рат поста за Француску „добар посао", најбољи у то време; он беше моћно средство да се блага која је феудализам у горе споменутим земљама нагомилао и која лежаху мртва у црквама, манастирима и владарским благајнама, као и богатства старих трговачких република: Холандије, Млетака и Ђенове слију у Француску и у њој ставе у службу капиталистичком начину производње. Француска држава, на ивици банкротства, поста богата, и тако се обогатише они којима је положај допуштао да је пљачкају. Као печурка никоше велике имовине и тражаху да се пласирају с добити У исто време победоносни ратови

проширише пијацу француској индустрији, а не мање је поможе и нови начин ратовања. Насупрот релативно малим најамничким војскама старих монархија револуционарна Француска истави мобилизацију маса и тако стави индустрији у задатак да ту масу брзо одене и наоружа То беше моћна полуга претворања капиталистичке индустрије која је дотле била претежно индустрија луксуза у индустрију предмета у масама.

Војска беше онај фактор који је све то остварио, који је отклонио дефицит у буџету и сељацима заштитио земљу, њихове синове обогатио и унапредио, финансијерима, трговцима и индустриским предузећима донео богате профите и савладао беспослицу. Тај њен значај за економски развитак Француске мора се имати у виду ако се хоће да разуме политички значај до кога је она дошла. Јер је сувише „идеалистички" мислити да је ратна слава ушла у главу Французима изненада тако да их је реч „gloire" залудела, и да отуда потиче њихова освајачка политика и култ према Наполеону.

Један победоносан војсковођа, с обзиром на так в значај војске, постајао је одмах истакнут политички фактор у државном животу Француске. А његова моћ је морала постати неограничена чим је успео да се дочепа државне управе.

То пак није било тешко.

Велики део буржоазије био се у току револуције заморио парламентарним борбама и желео је мира каквог тражи грабљивица која хоће свој плен спокојно да поједе. Још у почетку многи из њених кругова беху неповерљиви и хладни према револуцији, шта више према њој су се држали одбојно; режим терора још више расхлади у њеним редовима одушевљење за слободу. Тако исти и идеолози њени изгубише многе своје илузије; они се беху „опаметили" и увидели да револуција не значи спас човечанства већ васкрс капитала, и допустише да гледају како један херој са сабљом

конфискује слободу за коју су се они залагали и парламентарни режим који су завели, зато што је тај херој стављао у изглед конфискацију целе Европе за рачун француских капиталиста, њено потчињавање и приморавање да им плаћају трибут.

И тако онда када Француска предузе свој победоносни поход кроз Европу не беше више ниједне класе на коју се буржоазија могла ослонити. Сама, без савезника, она није могла, у времену највећега револуционарнога полета, утврдити своју политичку власт.

Парламентарни режим њој се у Француској наметнуо услед побуне привилегисаних против монархије. Она не би била у стању утврдити га против двора и његових савезника у и ван Француске да није било енергичне акције сељака, ситне буржоазије и пролетера. Али сељаци, као што смо видели, борили су се само против *феудалнога* апсолутизма а не за представнички систем. Нова војска, без сталешких разлика, састављена претежно из сељака, беше она установа за коју се они одушевише и кад један победоносни војсковођа, који се одоздо дотле испео, на челу те војске сруши владу парламента, они се не дигоше против њега, већ клицаху њему, сељачком цару који је заменио адвокатски режим. Они пак који су републику били засновали и спасли је од напада од феудалних сила, санкилоти, беху мртви. Победе француске војске однеле су им снагу, буржоазија их је упропастила и с гледишта својих класних интереса *могла* их жртвовати, али је тиме упропастила и једино оружје које је могла уперити против новога режима сабље.

Стара монархија беше ишчезла неповратно; царство пак не значаше повратак феудалне експлоатације; оно је чак као и јакобинска влада терора било оруђе револуције. Јакобинци су спасли револуцију у Француској, Наполеон је револуционисао Европу.

X

Иностранство

Пре него што завршимо своје излагање, хоћемо још да бацимо један поглед на држање феудалних елемената, племства и двора ван Француске, које никако није било без утицаја на револуционарни развитак у њој.

Ма колико био невероватан расцеп између краљевства и племства у Француској пред револуцију, још невероватније је то да се и *после*, пошто је она избила, могао одржати такав расцеп у једној европској монархији и да су најограниченији тренутни интереси изродили борбе између елемената чији општи трајни интереси захтеваху најпрешније њихову солидарност. Ми ћемо се овде дотаћи неколико од тих најважнијих борби.

Хабсбурговац Јозеф II беше у својој држави, великом енергијом и безобзирношћу, спровео читав низ крупних реформа у смислу „просвећенога деспотизма." Он је раскрстио са сталешким представничким телима и потчинио привилегисане својој бирократији исто тако као и „простога човека," што је тада значило васпостављање „једнакости пред законом," и ако закон не беше ништа друго до воља аутократа. Племство изгуби своју слободу да не плаћа порез и своје неограничено право располагања са сељацима; клерус многобројне манастире а чиновничко племство које је куповало своје положаје а беше нарочито јако у Белгији (тада хабсбурговом поседу) — своје узгредне дохотке. Због тога изби силно огорчење међу привилегисаним, гунђање и протести који се, најзад, у Угарској и Белгији, у току 1789., претворише у оружан устанак који је потпалила пруска влада како би само ослабила Аустрију. „Пруски посланик у Бечу, Јакоби, стојао је у тесној вези с вођама опозиције и куражио их на сваки корак који је могао одвести отвореном устанку против цара." Тако пише из-

весно не мрски г. од Сибела (Историја доба револуције, I. 103).

Упорно држање угарскога племства је објашњиво; оно имађаше још довољно снаге да само чува своје интересе и за то му није била потребна монархија. Оно а не влада је угушило сељачки устанак од 1784—1785. Друкчије је било у Белгији. Тамо је феудално племство било исто тако слабо, његов положај исто тако миниран као и у суседној Француској, па ипак њен пример не опомену га. Без размишљања оно, одмах по рушењу Бастиље и после 4. августа, прими сарадњу демократа и прокламова Белгију за независну републику 7. јануара 1790 конституисаше се сталежи разних белгиских провинција као „Удружене Државе Белгије", до душе не по америчкој већ по старо-феудалној мустри.

Али одмах по стеченој „слободи" изби расцеп између привилегисаних и представника народних права који су хтели да подражавају француском примеру. Сем тога, Пруска остави на цедилу своје савезнике — белгиске побуњенике. Место да објави рат Аустрији, као што изгледаше једнога тренутка, она се удружи с хабсбуршком монарјом и припреми с њом један савез у Рајхенбахском Уговору (27. јуна 1790).

У том времену умре Јозеф II и његов наследник Леополд II показа се готов на концесије; пошто је још Јозеф више пута попустио, Угарска се брзо умири а изолована непотпуна побуна Белгијанаца лако би разбијена (1791/91).

Али је револуционарна епизода раздрмала белгиски народ. Белгија се више није могла умирити, припремаше се нов, збиља револуционарни покрет, и кад Французи упадоше у земљу (1792) она им се предаде без отпора. Мирна Белгија би била чврст ослонац за операције контрареволуције против Француске и револуцији би јако загрозила. Кратковида грамзивост аристократије, клеруса и чин вничкога

племства претвори је место тога у врата кроз које је Француска испаде чинила.

Готово још немирније него у Угарској и Белгији показаше се племићи у *Шведској*. Густав III беше их низом државних удара лишио разних привилегија, док најзад 1789 не постаде неограничен господар. Али моћ и приходе које је добио потчињавањем племства не употреби за подизање земље већ за детињасте, скупоцене авантуре. Као позоришни јунак, који мисли на драмске ефекте, испуњен смешном идејом о величини, он је хтео да узме на себе улогу пионера монархистичких интереса у Европи, улогу Херкула који ће угушити хидру револуције. Он је проповедао крсташки рат против Француске, хтео је једном флотом уз Сену да продре до Париза и уништи то огњиште револуције. 1791. отпутовао је у Ахен да склопи заверу с исељеним француским племићима за рестаурацију монархије. Међутим, против њега сазре завера шведских племића који беху дошли до уверења да своје привилегије могу повратити само ако краља уклоне; 17. марта 1792. прострели зрно завереника Анкарштрема вођу контрареволуције, скоро годину дана пре него што су француски републиканци поступили по ратном праву према Лују XVI (21. јануара 1793) зато што је за време рата конспирисао с непријатељем земље. Племство је у добу револуције дало санкилотима пример убијања краљева.

Још кратковидији и још више заслепљени најограниченијом грамзивошћу беху тадашњи управљачи државе. Њихово коалирање против револуције изгледа обично као речита илустрација фразе о „реакционарној маси". Али су се при светлости показивале у тој „маси" највеће супротности, најдубље пукотине.

Француска револуција затече у свом почетку Европу на ивици једнога светскога рата. Катарина II, руска царица, успела је да наговори цара Јозефа на заједнички рат против Турске да би је поде-

лили. Руси отпочеше рат 1787, Аустријанци 1788. Пруси нису могли седети скрштених руку. Од Фридриха II пруска политика је ишла у том правцу да не допусти једнострано повећавање Аустрије. Ако би ова заузела турске области онда би то требало допринети и повећању Пруске тако да Аустрија врати Галицију Пољацима а да Пољска уступи Пруској неке области с варошима Тори и Данциг. Да Аустрија неће драговољно пристати на то уступање, могло се унапред знати; стога се Пруска спремаше за рат и тражаше савезнике: најближи беху они којима је опет требало одузети један део земље — *Пољаци.*

Г. од Сибела, чије дело о добу револуције,[1] по нашем мишљењу најисцрпније и делом с врло ретким архивским материјалом објашњава утицај друге и треће поделе Пољске на француску револуцију, ма да врло тенденциозно, — гледа у катастрофи која се припремаше над Пољском последицу једног „великога и дубокога греха" (II св. стр. 167) и црта дирљиву слику о трулости пољскога племства и угњетавању и експлоатацији коју је пољски народ трпео од њега. Што г. од Сибела узима на се улогу светскога судије који је позван да суди о кривици и невиности историских фактора с гледишта морала једнога прускога професора, морала који је „вечит", т. ј. важи за сва времена и народе — ми му нећемо замерити; то је обичај код историчара, само то, по нашем нахођењу, баца рђаву светлост на „вечну правду" „светскога судије" која је допустила да само Пољаци осете „последице великога и дубокога греха" свога племства, а није наредила и поделу Пруске, Русије, Аустрије, свих држава Континента пошто је и у њима племство показивало у главном исте моралне особине, изузев можда што није употребљавало цепну марамицу, што се код г. од Сибела такође

[1] „Geschichte der Revolutionszeit". Диселдорф 1877.

јавља као један моменат „греха". (II св. стр. 173). Разлика између Пољака и њихових суседа беше у томе што Пољска није била стигла да развије оне факторе који су у другим државама одржали равнотежу према племству, наиме једну чврсту, централизовану државну управу и снажну буржоазију, што се дакле економски и политички развитак који је Пољску додирнуо тамо манифестовао само у расулу, у пропадању феудализма а не и у буђењу органа једнога новога начина производње и једне државе која би му одговарала. Што је тако било, Пољска има да благодари својим јачим суседима, нарочито Русији, који су систематски, и речју и делом, помагали „елементе нереда" у Пољској и угушивали у клици сваки њен покушај економскога и политичкога снажења, државном силом ако је било потребно. Пољска је престала бити самостална држава још пре него је ишчезла с карте. Њену пропаст одложила је само узајамна суревњивост европских великих сила.

1772, по узајамном споразуму, Пруска, Русија, и Аустрија поделише међу собом велике области Пољске. Остатку би 1775 наметнут од сила које су доцније образовале Свету Алијанцију један „републикански" устав који је онемогућавао сваку уређену државну управу и подигао анархију до принципа. Од тада Русија владаше готово неограничено, Пољском, делом поткупљивањем вођа племства које тај устав учини свемоћним — делом страхом. Али кад Катаринине трупе беху заузете у Турској, пољски патриоти мишљаху да је дошао моменат да збаце руски јарам и они уведоше нови устав који је бар у неколико отклањао феудалну анархију. Пруска, да би нашкодила свом аустриском ривалу, храбраше их на енергичне кораке, отвори им изгледе на Галицију, наравно не говорећи им ништа о својим намерама на Торн и Данциг, и најзад 29. марта 1790 склопи формалан савез с Пољском, по коме се обе

стране обавезиваху на узајамно помагање у случају каквога напада споља.

У исто време Пруска ступи у савез, као што смо видели, и с побуњеницима у Угарској и Белгији.

Енглеска беше у савезу с Пруском, јер још тада гледаше у Русији силу чије повећање мора нанети штете њеној трговини, како у Источном Мору тако и на Истоку. Једина сила, која би се могла дићи против Пруске, беше француска монархија која беше у савезу и тазбини с Аустријом. Колико се радовао пруски двор кад је револуцију онеспособила ту снагу за борбу у том моменту! Он је тако мало разумевао њен значај, тако га беше заслепела жудња за повећањем да је поздравио слабљење француског краљевства као добродошли догађај, јер с њим нестаде и последње сметње његовим политичким плановима.[1] Пруска влада се не само радовала револуцији, већ је ступила и у савез с њом. Пруски посланик у Паризу, граф Голц, одржавао је с демократском партијом у Националној Скупштини веома интимне везе. Петијон, један посланик крајње левице, добио је једном честитку пруског краља за један демократски говор; овај се најживље интересовао тиме да се краљу одузме право решавања о рату и миру — реч је о Француској — зато што би на тај начин Пруска себе осигурала за дуго од свакога напада Француске. А да се Голц не би сувише компромитовао, за извршење деликатних налога би му (септембра 1799) придодат Јеврејин Ефрјем исти онај човек који је у пруском интересу радио међу устаницима у Белгији

1790. ситуација за Пруску беше врло повољна:

[1] Може се разумети с каквом је радошћу он (пруски министар Херцберг) добио вест о првим знацима револуционарне анархије у Француској. Веселог срца он је јавио краљу 5 јула: У Француској је уништен краљевски ауторитет, трупе неће да дејствују. Луј је изјавио народу да сматра да није ни било краљевске седнице; то готово потсећа на једну сцену Карла I, *що је прилика којом се добре владе могу користити* (Сибел, I св. стр. 161.).

краљевство у Француској неспособно да води рат из дипломатских обзира, у Белгији устанак победио, у Угарској ситуација тешка, с леђа заштићена од Русије Пољацима (и Швећанима) а Русија и Аустрија потпуно заузете с Турском која даваше неочекивани отпор; у тој ситуацији Аустрија готово беше жртвована Пруској која је била у савезу с богатом Енглеском, и Фридрих Вилхелм II наваљиваше на рат.

Али у том времену у Аустрији умре напресни и силовити Јозеф а на његово место дође опрезни Леополд (20. фебруара 1790) Попустљивошћу он обезоружа своје непријатеље, умири Угарску, поцепа устаника у Белгији, прекину рат с Турском и споразуме се с Пруском у Рајхенбаху (27. јула 1790), те пријем његових предлога одузе овој сваки изговор за рат.

За то време револуција у Француској је толико напредовала и тако јасно показала своје тенденције против апсолутне монархије да је и најограниченијем монархистичком државнику на страни морала улити сумњу и бојазан. И збиља, постојала је опасност да револуционарне тежње, ако победе у Француској, не обухвате и суседне земље, Немачку, Белгију, Пијемонт (Италију); њихово угушење или бар потискивање све јасније постојаше захтев свих европских монархија. Оне томе дадоше и јавнога израза. Тако н. пр. у Леополдовој изјави у Мантуи, у његовој циркуларној ноти из Пазове, и најзад у манифесту Аустрије и Пруске који су издале у врло претећем тону против Француске, после закључења формалнога уговора о савезу у Пилници (27. августа 1791). Цар је, исто тако, допуштао оружање емиграната које су на самој Француској граници скупљали формалну војску за упад у Француску. У Француској, међутим. није више било сумње у то да Пруска и Аустрија намеравају рат против револуције, па ипак у ствари се није ништа предузело од стране савезника да се да израза тој намери. Г. од Сибела је тадашње пре-

говоре између сила врло опширно изложио и мисли да из њих може закључити да је код свих монарха владала највећа љубав према миру и да је Француска изазвала рат. Ми смо добили други утисак. Истина жирондисти, двор и његове присталице наваљиваху на рат; последњи зато што се надаху да ће Аустријанци и Пруси доћи у Француску и с њима васпоставити понова стару монархију; жирондисти зато што су сматрали да је рат неизбежан и наваљиваху да се објави пре него се противници потпуно спреме. На другој страни пак рат је све даље одлаган; али не из љубави према миру већ зато што ниједна од заинтересованих сила немађаше поверења у друге. Русија се стараше да заврши рат с Турском који је по одступању Аустрије сама водила, и да ослободи своју војску да би је употребила против Пољске која се била усудила да стане на своје ноге. Пруска је знала да предстоји решење судбине Пољске; стога није напустила намере на проширење своје територије и надаше се да сад у савезу с Русијом против Пољске добије оно што је покушала у савезу с Пољацима против Русије. Аустрија беше обема том приликом незгодан сусед, стога обадве покушаваху да Леополда заплету у борбу с Француском да би у Пољској имали одрешене руке. Али Леополд намириса шта се кува и не хтеде отпочети акцију против Француске пре него се реши пољско питање.

Одлучнији од Леополда показа се цар Франц II који дође после њега, 1. марта 1792, један млад, незнатан човек, чија је влада својим смешним захтевима о повраћању старога стања и осорљивим претњама изазвала Француску да објави рат (20. априла 1792). Сада се морало борити пре него је подељен пољски плен. Пруска се није могла извући од борбе која је ангажовала Немачко Царство и савезника из Пилница. Али се није одлучно наступало; непријатељ је био потцењиван, мислило се, на основу извештаја емиграната и полицијских шпијуна, да је

цела Француска одана краљу и да ништа жудније не очекује него да се ослободи „јарма“ једне терористичке мањине, мишљење чију су потпуну неоснованост осетиле одмах и горко пруске трупе, али које још и данас веје у главама и делима „доброћудних“ историчара; рачунало се на тајну сарадњу Луја XVI који ће ослабити ратне операције на француској страни, рачун који је пребрисао поход народа на Тиљерије 10. августа; међутим, један од најважнијих разлога зашто је спремање Аутрије и Пруске ишло споро био је тај што се „савезници“ још никако нису могли да споразумеју о пољској деоби, док су већ руске трупе умаршириле у Пољску, и Пруска, која је до маја 1792. играла улогу једнога савезника Пољске, збаци маску и стави у изглед нову деобу Пољске „ради васпостављања мира и реда“. Док су руске трупе покоравале Пољаке, изневерене од својих савезника, дотле су рат против Француске Пруска и Аустрија водиле ко преко срца, јер су обадве истовремено жуделе за пољским пленом. Није онда никакво чудо што се тај поход на Француску завршио жалосно по удружене монархије.

Опаснија ситуација за Француску наста идуће године. Аустрија се енергично спремаше да освети шамар који доби. Многе државе приступише савезу против Француске: Енглеска и Холандија које је узнемирило француско заузимање Белгије, и, по наговору Енглеске, Сардинија, Португалија, Шпанија и Напуљ. У унутрашњости Француске побунише се многи крајеви, више важних вароши. Стара војска беше растурена а нова револуционарна тек у постојању. Ранији аристократски официри беху удаљени или су побегли, нових није било довољно. Старе трупе беху великим делом проређене у прошлогодишњем походу, већина војске се састојала из регрута. При том многи генерали извршише издају и не беху поуздани. Да влада терора с гвозденом песницом није сву снагу Француске ста-

вила у службу рата и против непријатеља на свима странама иставила надмоћан број војника који оно што немаху у рутини и дисциплини надокнађиваху одушевљењем — млада република би можда подлегла навали Европе. И поред свих напора ситуација за њу беше довољно очајна.

На њену срећу жудња за пљачком код њених противника беше исто толика колика и мржња против револуције. Сваки од савезника је хтео да борбу против ње претвори у добар посао; ниједан није веровао другоме, сваки је радио на своју руку и место да воде одлучне битке — сваки се журио да заузме онај део плена на који је аспирирао.

Сардинија тражаше од Аустрије појачање; она јој то условљаваше уступањем Новарезе у случају повећања на рачун Француске. То изазва огорчење у Сардинији, изгуби се драгоцено време, побуњени Лијон не доби помоћи и напад на Француску с италијанске стране би паралисан.

Енглеске трупе опет у Белгији немадоше ништа преће да ураде него да се задрже при опсади Динкирхена, једнога важнога пристаништа, за чим су жудели Енглези. Холанђани се ускоро уморише ратом, пошто се за њих није нашла каква компензација. Али најфаталније беше све веће непријатељство између Аустрије и Пруске.

Наиме, Русија и Пруска се беху у зиму 1792/93. споразумеле и извршиле другу деобу Пољске. Аустрија доби у накнаду *изглед* на део Француске! Пруска прећаше да одмах обустави рат с Француском ако Енглеска и Аустрија не пристану на ту деобу. Пријатељски осећаји према Пруској, нарочито последње, ослабише. Цело аустриско ратовање имађаше један једини задатак: да заузме све оне делове Француске на које Аустрија аспирираше, а то је Елзас и један део северне Француске. Пруска пак, заузета потпуно у Пољској, не показа нимало воље да узме енергичнога учешћа у предузећу које од рата против револуција поста

освајачки рат ривала — Аустрије. Пруска војска протраћи много времена у опсади Мајнца и готово беспослена посматраше како се Французи и Аустријанци бију у Елзасу[1]. Али када се и Аустрија приближи Русији и Пруска побоја да је оба њена „савезника" не издаду, она, септембра 1793., прекину сасвим рат против Француске и посла већи део својих трупа с Рајне на пољску границу да тамо осигура свој удео у плену.

Још горе је било с коалицијом од 1794.; између Енглеске и Шпаније изби раздор, а у Пољској у пролеће букну устанак који узе такве размере да га Руси не могоше угушити те им Пруси морадоше притећи у помоћ. Сад Пруска није могла више ни мислити на учешће у француском рату а и Аустрија није могла више у њему ангажовати сву своју снагу. Последњи час Пољске беше избио и Аустрија мораде поставити на пољској граници велике трупе да не би при трећој деоби била изуизузета из комбинације као при другој. Да није Енглеска учинила све да одржи коалицију она би још тада пукла.

Али за то време се ојача нова, револуционарна војска Француске; она беше развила нову њој сопствену тактику која јој даваше преимућство над старом војском, а из новога официрскога кора никоше већ генерали који су том новом војском застрашили феудалну Европу. Хош, Клебер, Моро, Бонапарта и т. д. Док су се вође феудалне монархије свађали око поделе још не добијенога плена, дотле је револуционарна војска добила времена да постане огромна сила. Чак и при највећој срећи оружја, удружене монархија не би могле да угуше револуцију и да, ма и привремено, поврате стање које је владало пре 1789. А да је француска ре-

[1] Није се смело потпуно победити (реч је о Пруској) само је још био задатак да се одржи равнотежа између непријатељски расположеног друга (Аустрије) и пријатељски наклоњеног непријатеља (Француске). Сибел, 2 св. стр. 258.

публика од 1794 могла прећи у напад и из темеља пољуљати феудални режим у Европи и срушити га у пограничним земљама, то ни најмање не плашаше ситну и ограничену грамзивост њених противника, коју смо покушали горе да окарактеришемо.

Противници револуције у новијем добу воле да укажу на ту тачку да би, како мисле, смањили „славу" револуције. Она није победила својом унутрашњом снагом, узвикују они триумфујући, већ услед дипломатских погрешака њених непријатеља.

То није ништа допринело повећању славе револуције, а, чини нам се, још мање повећању славе њених противника.

Али, ма како ствар стајала са славом револуције и њених противника, ми смо готови да признамо да није само снага револуционарних елемената помогла да она победи, већ исто тако и „погрешке" њених прогивника. Ми само оспоравамо да су те погрешке биле случајне, да је победа револуције дошла случајно.

Међусобна завада дворова, као и разлаз племства с бирократским краљевством, чиме је"револуција тако силно убрзана и помогнута, били су дубоко засновани у самим односима. Те појаве нису усамљени случајни догађаји, већ типичне појаве које се у разним формама увек понављају и могу се наћи у историји народа докле год буде класних супротности.

Свакако требало је мислити да ће, с погледом на опасност, феудалне силе заборавити своје посебне интересе и постати свесне својих заједничких интереса, да ће их они подстаћи да поднесу жртве зарад трајне користи. Ма да је тај круг мисли био очигледан, ипак га привилегисани не приведоше у дело зато што је недостојало историских претпоставки. Сам развитак који је довео до револуције одузео им је и морална и интелектуална својства која би их став у положај да се енергично и компактно одупру сволуцији. Изгубивши своје

друштвене функције феудални елементи не посташе само непотребни и штетни, они изгубише и оне моралне особине које даје рад. Жудни уживања, троми и разнежени, они не умедоше да се боре за своје циљеве и подносе жртве да их остваре. Па не само морално већ и интелектуално они све више пропадаху. Поглед у односе који тада постојаху говораше све јасније да су излишни и штетни феудални елементи. Њихови интереси принуђаваху их све више да не само спречавају ширење тога схватања у народу већ и да сами затварају очи пред њим, да себе обмањују и занесу илузијама. Управо близина револуције нагна их да се врате формама и мишљења онога доба у коме су они важили као још потребни и корисни, али које сада ни сами не разумеваху више и стога га „у идејама" копираху, оно их отера у мистицизам, „романтику", оживљавање оних форми мишљења које су у своје време и могле бити разумне, али сада, репродуковане без разумевања и у савршеној супротности са захтевима времена, беху сасвим непаметне и морадоше одвести пуној заглупљености.

Силе феудалнога друштва беху морално и интелектуално већ банкротирале кад наступи њихово политичко и економско банкротство. Неспособне и за најмање тренутне жртве, неспособне за велике борбе, неспособне да схвате свој положај, њима недостајаше свега онога што би их могло стопити у једну стварну „реакционарну масу". Истина разни феудални елементи беху најинтимније везани међу собом, али као маса пацова чији су репови срасли па се с муком крећу и не могу сами да дођу до хране него у својој незаситој жудњи морају најпосле да се узајамно растржу.

Несложност и глупост феудалних елемената не беху случајне; оне беху исто тако неизбежне као и класне борбе у трећем сталежу. И једне и друге беху фактори који су моћно утицали на револуцију.

Ето, тако јасно видимо да је друштвени раз-

витак резултат борби не само између сила које напредују и оних који пропадају, између оних које имају интереса да се одржи стање које постоји и оних за које оно постаје све несносније, — већ и борби у једној и у другој групи. Свака од тих борби, ма каква била намера бораца, припомогла је револуцију; ма како то необично изгледало, не да се порећи факат да полуга револуције беше не само неслога међу владајућима већ и неслога међу потчињенима. Супротност интереса између капиталиста и ситне буржоазије, између вароши и села нису дејствовале спречавајући већ често убрзавајући развитак; оне су умножиле енергију коју је револуција развила и постављали револуционарним масама све даље циљеве, гурали их све даље напред.

Супротности интереса у владајућим класама одвели су малаксавању њихових напора, све више су сужавале њихове задатке, те су се они, у место да се компактно и енергично боре против револуције, ограничавале на то да из потреса постојећега стања извуку тренутне користи. У место да гасе пожар у својој кући они су општу забуну искоришћавали за пљачкање суседа, док их грохотна катастрофа са свим њиховим пленом не закопа под своје рушевине.